मूलखा

बःधंगु बैज्ञानिक भायल्चं

इस्वरानन्द

रवि शाक्य
इखाछेँ, यल

पिकाक- मयजु सुधा

५०६, वँतु मिखादों, यँ-८

ब्याक्क अधिकार च्वमियाके

थाक-

जानकीलाल प्रधान

श्री नवदुर्गा प्रेस,

तौमधि, ख्वप।

मू. १।५०

मूबंजा:— हिमाञ्चल पुस्तक भन्दार

क्वना:त्वा:, यें

देछा

नेपाल भासाया निंतिं यंकं थःत
पानावं भाया च्वंम दाजु
चित्तधर 'हृदय'जु योत

च्वमि

गुगुं नं भाय् सलंसः दँ छगू हे कथं न्ह्यानावं वना च्वंनि मखु। मेमेगु थें वया नं चहः पहः हिलावं वना च्वनि। छाय् धाःसा समाज हिला वनि, वनूया बिचाः याइगु पहः हिला वनि, अथें तुं मनुखं नवाइगु भाय् नं हिला वनि। बरु खः, हिसुया भवः तालय् हक तगि निना स्वे फयूमा, इलं ब्वथले फयूक लँपु दयमा धकाः हे *'भायलचं' इलय् ब्यलय् न्हूक व छिक हिला हय् माला च्वनि।

न्हापा नवानावंगु वाय् च्वयावंगुया दसु क्यनेत जक भायलचं मखु। बरु थौं गुकथं म्हुतुं कवज्वया च्वन व थुइकेत व उकियात पायछिक लँपु प्यना क्यनेत नं खः। धात्थेंला उकिया आःयात ल्वगु व पायछिगु ज्वाः थुगु धकाः स्यने कने याय्त हे भायलचं खः। मेगु छता खँ — भायूया थासा (पहः) काचा किचि हिला वने मफयूमा धइगु तालुनाः हे जक भायलचं ज्याय् माला च्वनि।

उकिं भायलचंया दकलय तःधंगु खँ — गुगु खँग्वः गुकथं, गन व गथे छ्यले दु, अन्याःजु खँग्वः गुकथं गथे

*Grammar.

थ्वानाः ज्याना ह्य छि, अले गन्याःगु यासु गन गुकथं छ्यले दु धइगु खँ थ्वःपुक व याउँक स्यने कने याइगु हे थौंयात मद्य्क मगाःगु भाय्लचंया ज्या जुया च्वंगु दु। धाथें ला खँग्वः ज्याय्गु जक मखु, खँपु छुइगु पहः नं भाय्या थासां पिहां मवनेमाः, भाय्या थःगु पहलं कय्च्याना तःगु जुइमाः। धापू छु धाःसा यासु (गुगुं नं भाय्या दुथं 'यासु' जुइगुलिं)या छ्यला क्यनेगु व उकिं खँग्वः ज्वानावं यंकेगु लँ क्यनेगु हे भाय्लचंया मजि मगाःगु ज्या धाय्माः।

जिं नं नेपाल भासाया भाय्लचं व उकिया लँपुइ लाःगु सफू ब्याक्कं ब्वना। संस्कृतया थासय् नेपाल भासा मछिंक (गनं कातु मतु काक, गनं व्हालुक) च्वंच्वंगु लाय्का। संस्कृतया भाय्लचं तब्या जुइफु। अथे नं भीगु भाय्या चहः पहः लिसे पाः, उकिं मछिं) थ्व सफू च्वकूगु नं व हे हुनिं धाःसां पाइ मखु। उगुं थुगुं भाय्या भाय्लचं ब्वना। ब्याक्यां बह कया। अथे नं थुकियात गुगुं भाय्या थासाय् कुंकेगु कुतः थुकिया मखु। बरु भाय्या पहःलिसे फयां फछि सतिकेगु व ल्वेकेगु कुतः यानागु दु।

गुगुं नं भाय्या थःगु हे पहः दइ। उकिं भाय्लचं नं व हे कथं ज्याना तःगु जुइ बह जू। भाय् धइगु मंकाः धन खः। उकियात जि थथे हे याय्, अथे हे च्वे धकाः जिद्दाः जुइ मल्वः। भाय् मंकाःगु जूगुलिं कवः बाय्

कयकुंगु बुद्धि थः ययःथे छ्थले मदु। थ्व फुक्क फाक्कया अर्थ 'छिमि मां छ्थाक बुक, जिमि मां पीचु'गु इखुं भाय् मखु। हामं थ्वहे पाय्‌छि जुल, थथे याउँक क्वःछिनाः धाय् त्यनागु नं मदु। अथे धाय् बांलाइ मखु, हिसि नं लाइ मखु। बरु थुलि धाःसा तच्छ्याना: हे धाय् — थ्वया हे तिक्क मवेकं थुगु भाय्‌यात ल्वेक भाय्‌लचं दइ मखु। छाय् धाइ, थ्व भाय् बज्ञानिक जुउ। उकिं पिने च्वनाः थुकियात स्वे हिसि दइ मखु। अथे जुउगुलिं फयां फछि जक मखु, जियां जिछि कतः–भासं वया च्वंगु फुक्क फाक्क खँग्वःयात नेपाल भासाया बैज्ञानिक थासाय् लाकाः छ्थले ल्वः जुउ। अंग्रे जि भासं 'ट' नवाइ थाय् फ्रेञ्च भासं 'त' जक नवाय्‌गु याना वया च्वंगु दु। गुलिं गुलिं खँग्वःया ला आखःग्वः तकं वहें तुं जुयाः नं नवाइ बलय् थः थःगु भाय्‌या स्वभाव कथं नवाना च्छइ। (क) अथे हे म्हो थाय्‌यागु हे काय्, नेपाल भासाय् तुदिच्यः, थर्हति, थाका थुकु, द्यां, ध्वाखा थें जाःगु खँग्वःयात नेपाल भासं टुँडिखेल, ठँहिटी, ठाका ठुकु, ड्याङ, ढोका यानाः दुकया तःगु दु। अथे हे म्हीगु भासं नं कोठायात क्वथा, प्रतिष्ठायात पलिथा, लडाइँयात लराइँ बुढायात बुरा, अथें तुं डाकूयात दाखुँ (दायाः दिया खुइम) शंकायात संखा यानाः दुतिका तःगु नं मदुगु मखु। सुयाकें

(क) Lettar (लेटर व लेतर), Table (टेबिल व ताब्ल ,) Restaurant (रेष्टुराँ व रेस्तराँ ।

त्यासा काय म्वायकेगु कुतः बांलाःगु छखें नं तय्, तर मीगु भायया पहःकथं 'ट, ठ, ड, ढ, ण' व 'श, ष' मल्वःगुलिं व व बाआखः मल्वःथले बांलाः। 'त, थ, द, ध, न' व 'स' जक छ्यले वह जुइ।

भाययाके थःगु हे पहः दइगु बांलाः। अफ ला कुतःया भासं त्यासा कथं वया स्वंगु खँग्वः नं थःगु हे पहलं, थःगु भासं ध्वानाः छ्यले छिनिगु व फइगु न्याक्क हे बांलाः। उकिं देसं दुनेया तमाङ, गुरुङ, मगः, चेपाङ, चिपाङ, थें जाःगु भायया नेपाल भासालिसे तसकं सत्तिक व तप्यंगु स्वापू दु। गुलिं गुलिं खँग्वः प्यंगु न्यागू नेपाः दुनेमा भासं वहें तुं अर्थय छ्यला तः — 'सि' छ्यनम दाइम)। अथे हे 'ति' (ठ्यालुगु बस्तु) नेपाःया दुने व पिने नं वहे अर्थय् छ्यला तःगु दु। उवलिं ज्वःलाःगु ला यक्व दु।* देसं पिनेया सँभाय, चीन भाय्, जापान भाय् व बर्मा भाय देसं दुनेयागु तामाङ, गुरुङ, मगः भाय बांलाक थुइकाः थुगु भासय कुतः याः बइ बलय तिनि भाययात पाय्छिगु व ल्वःगु भायलचं पिदनि, व हे तिनि भाययात ल्वेक व छिंक भायलचं जुयाः वस्वाइ, जिं थथे तायका।

इस्वरानन्द

२०२१ – ६ – ५

---

*स्वया दिसँ— 'सितु' दँ १, ल्याः ३ या "नेपाल भासालिसे ..

माजाः – – Feminine

धलः

[illegible]

आखः— 'मा', 'बा' व 'चिना'

'माआखः'

नेपाल भासाय् मूगु माआखः खुगः जक—

"अ, आ, इ, उ, ए, ओ"

लिउने छुं आखः तना च्वंथाय् जक—

'ई, ऊ, ऐ, औ'— (ी, ू, ै, ौ) छ्यले दु।

'देस' या 'दे' व 'मेस' या 'मे' जक ताहाकयक् नवाइ। नेपाल भासाया माआखः 'आ, ए, ओ' नं बःचा हायक् नवाइ। उकिं छुं हुनि दु थाय् जक ताहायक् नवाइ, अन्याः थाय् जक 'अः, आः, ई, ऊ, ऐ, औ' छ्यलाः च्वेमाः। मेथाय् सकभनं च्वेयागु हे खुगलं फयांफछि चायका कायगु कुतः फीगु भायुयात ल्वः।

चिहायक् नवायथाय्		ताहायक् नवायथाय्	
अ	न, व, छ	अ (ः)	कः, लः, जः
आ (ा)	ला, जा, मा	आ (ाः)	काः, साः, ह्लाः
इ (ि)	सि, जि, मि	ई (ी)	की, फी, मी
उ (ु)	कु, सु, छु	ऊ (ू)	कू, भू, मू
ँ	खँ, कुँ, लुँ	ं	लं, स्वां, हुं

म्हुतु क्वज्व: थे च्वेगु नेपाल भासाया नियम। उकिं कत:या भासं दुहां व:गुयात नं अथे हे जक च्वेगु ल्वइ।
गथे—नदि, (नदी-नदिइ धाय्‌बलय्‌ उकिइ धयागु अर्थ वइ)
नेपालि, हिन्दि, बन्दि; उर्दु, पुजा, भुल

'बाआखः'

नेपाल भासाया थ:गु पह: कथं 'बाआख:' नीखुग: जक

तिस्स:	घोंस:	तिस्स:	घोंस:	तिस्स:	
क	ख	ग	घ	ङ	कथुं
च	छ	ज	झ	ञ	न्यतालं
त	थ	द	ध	न	वां
प	फ	ब	भ	म	म्हुतुसिं

(न्यागःगु (ङ, ञ, न, म) न्हासं नं पालाक च्वया च्वनि। 'ङ' कथु व न्हासं, 'ञ' न्यता: व न्हासं, 'न' वा व न्हासं, 'म' म्हुतुसि व न्हासं च्वइ।)

नायुस:— य, र, ल, व

कथुं— स (तिस्स:), ह (घोंस:)

मे थतुइका: थक्व च्वके मा:गु "ट, ठ, ड, ढ, ण, ष" व

न्यतालं मे काकाः पिकाय् माःगु 'श' नेवाः भासय् मदु। उकिं कतःया भासं वया च्वंगु खँग्वलय् नं च्वेयागु हे नीखुगः बाख्राखलं चाय्केगु बांलाइ। छाय् धाःसा गुगुं नं भासय् थःगु हे पहःयात कत्ताइगु बांलाइ। उकिं 'ट, ठ, ड, ढ, ण, श, ष' गनं हे मछ्यलेगु भीगु भाय्यात ल्वः।

'चिनाआखः'

'य' लिसे 'क्य,ख्य,ल्य'; 'व' लिसे 'क्व,ख्व,ब्व' थें 'ह्' लिसे नं चिना-आखः छ्यलेगु पहः नेपाल भासाया थःगु हे खः।

"न्ह, म्ह, ङ्ह, ह्र, ल्ह, व्ह"

'य' बागः हय् चिनागु (य्ह) थौं कन्हे च्वेगु मयाय् धुंकल। हय् 'र्' चिंछातःगु आखः (ह्र) यात 'र' व 'ध' थाय् स्वयाः छ्यला हय् धुंकल। थुकथं स्वया नं छ्यला ह्म जुजुं वना च्वंगु दु।

('ब' व 'व' म्हुतुं क्वज्वःकथं च्वेगु यायवं चाः। 'व' स्वयाः 'ब' नवायगु भीगु भाय्यात मल्वः।— बाखं, बेलि, बुखँ थें बिचाः, बिबेक, बिस्व नं स्वाः फायाः हे च्वे बांलाः। छाय् धाःसा अथे मयाय बलय् भाय्या पहः स्यनि, बैज्ञानिकता तना वनि।)

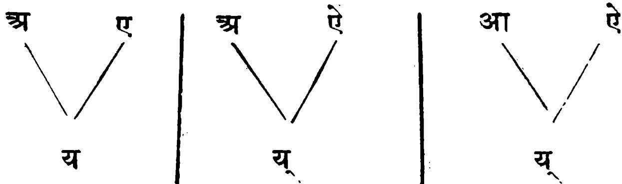
न्वसु

'य'- 'व'

'य' व 'व' मा-बा नितां आखलय्‌ दुथ्याः। उकिइ *'य' 'ए' लिसे सत्तिक लाः। ❀'व' 'ओ' नाप ज्वलिं ज्वः जुउ।

(म्हुतुं पिज्वक्व सःयात गुगुं नं भासं आखलय्‌ ल्ह्ययाः न्ह्यब्वे मफु। छुं कथं चाय्‌केगु कुतः जक याना च्वंगु दु। फक्वभनं ल्ह्यया काय्‌गु आखःया ज्या खः। व ज्या नेपाल भासाय्‌ सत्तिक हय्‌ छिं।

'य' 'य' व 'ए' 'ऐ'

क्य, ख्य, ग्य, ल्य | कय्, छय्, फय्, लय्, | काय्, छाय्, भाय्, लाय्

('अ' व 'ए' या दथुइ 'य' (चिंकागु) व 'अ'–'आ' व 'ऐ' या दथुइ य्‌ (तुति पालागु) वइ।)

---

* चिनागु (क्य, स्य, ह्य...)

❀ चिनागु (क्व, ब्व, ह्व) व स्वकं 'व' जक नं।

'व' 'ओ'

'अ' भाव दुथाय् 'व' (चिनागु बा स्वकं), 'ओ'या भाव दुथाय् 'ओ' च्वेगु बांलाइ।

(म्हुतुसि ग्वलानाः चिव्हइथाय् 'व' जुइ, तव्हया बा चकना वनिथाय् 'ओ' जुइ— म्हुतुसिं वइथाय् 'व' चिव्हइथाय् , कथुं वइथाय् 'ओ'–च्वामुमाः तव्हया वंथाय्)

म्हुतुं क्वज्वः थे आखःभो

अ	य	ए(े)	(अ)य्	(आ)य्	ऐ(ै)	व	ओ
क	क्य	के	कय्	काय्	कै	क्व	को
छ	छ्य	छे	छय्	छाय्	छै	छ्व	छो
ल	ल्य	ले	लय्	लाय्	लै	ल्व	लो

चिना आखलय् 'ए' व य्

चिना आखलय् 'ए' बा 'य्' ('अ'यां लिउगु)या छगू हे कथं म्हुतुं सः क्वज्वइ। उकिं चिना आखलय् 'ब्वेकेगु' (े) व 'य्' बागः तयूगु छता हे खँ जुइ।

गथेः— ग्ये–ग्यय् , ल्ह्यय्–ल्ह्ये, ल्ये–ल्यय् , प्ये–प्यय् ,
क्वे–क्वय् , ल्वे–ल्वय्, व्छे–व्छय् , भ्वे–भ्वय ,
म्हे–ह्मय्, न्हे–न्हय्, व्हे–व्हय्, ल्हे–ल्हय्

दसु

तंगु आखः

न्ह्याथासं लिउने आखः तना वनिगु नियम मखु। बरु आखः तंथाय् छुं दसु ल्यना च्वनि, उकिया हे थ्व छुमां खः।

१. 'न' 'म' व 'ँ' इंकुतियां लिउनेया आखः ग्वः तंथाय् 'ं' चयकुति जुयाः दसु ल्यनि।

'न' तंथाय्

लन लं, छ्यन छ्यं, भिजन भिजं, स्वान स्वां, बान बां, बखुन बखुं, चखुन चखुं।

'म' तंथाय्

तम तं, नाम नां, दाम दां, गाम गां

'ँ'यां लिउने छुं तंथाय्

कँथ कं, पँथ पं, स्वँथ स्वं, क्वँल क्वं, फ्वँल फ्वं

*२. 'च', 'ज', 'स' तंथाय् 'य' (तुति पाला 'य्') दसु ल्यनि। ('अ, आ' या लिउने)

'च' तंथाय्

ग्वाच ग्वाय्, पाँच पाँय्, ख्वाँच ख्वाँय्, सँच सँय्

---

* 'देस' 'दे', 'मेस' या 'मे' ताहाय्क नवाय्गु याना तःगु दु।

'ज' तंथाय्

भ्वज भ्वय्, बनज बनय्

❀'स' तंथाय्

हँस हँय्, धँस धँय्, फस फय, कँस कँय्

३. 'अ' 'आ' या लिउने मेगु छु आखः तंथाय् लिफुति (:) दसु ल्यद्गि।

'अ' या लिउने आखः तंथाय्

वासल वासः, खाखल खाखः, पसल पसः
धलक धलः, लख लः, कत कः,

'आ' या लिउने आखः तंथाय्

भयाल भयाः, ख्वाल ख्वाः, निभाल निभाः, कलात कलाः
ह्लाह्रात ह्लाह्राः- (ह्लाःत-ह्लाः)

४. 'ति' 'लि' तंथाय् 'उ' दसु ल्यनि।

'ति' तंथाय्

भति भउ, पति पउ, कुति कुउ, *घुति घुउ

❀ 'देस' 'दे' 'मेस' या 'मे' ताहाय्‌क नत्रायृगु याना तःगु दु।
* विसेस अवसर ।

'लि' तंथाय्‌

भलि भउ, पलि पउ, नलि नउ, सफुलि सफुउ
दापुलि दापुउ, भुलि भुउ

५. 'इ, उ'या लिउने मेगु छु आखः तनि बलय्‌ 'इ'या लिउने 'इ' (ई- ी जुयाः) 'उ'या लिउने तनि बलय्‌ 'उ' (ऊ- ू जुयाः) दयु ल्यनि।

'इ' या लिउने आखः तंथाय्‌

किल किइ, धिक धिइ, पिक पिइ, सिक सिइ, मिच मिइ,

'उ' या लिउने आखः तंथाय्‌

धुल धुउ, मनुख मनू, जुल जुउ, न्हुल न्हुउ,

*नेपाल भासाय्‌ लिउनेया 'बाआखः' न्ह्योने च्वंगुलिं सालाः नवाइ मखु। बाआखःयात गथे खः अथे नवाइ। लिउनेया माआखः न्ह्योने च्वंगुलिं सालाः नवाइ। थ्व नेपाल भासाया थःगु हे पहः खः।

('आ' यां लिउनेया 'इ' व 'उ' सालाः नमवाः 'थाइ, ह्लाइ; पाउँ, ह्याउँ')

१. 'अ' यां लिउ 'उ' लाइ बलय्‌ 'औ' नवाइ— भउ भौ, पउ पौ, धउ धौ......।

---

* 'घुकू पिकू' या 'ताःचा' स्वया दिसँ।

२. 'इ'यां लिउ 'इ' लाइ बलय् 'ई' (ी) नवाइ – किइ की, धिइ धी, पिइ पी ... ।

३. 'उ'यां लिउ 'उ' लाइ बलय् 'ऊ' (ू) नवाइ – सफुउ सफू, मुउ मू , न्हुउ न्हू ... ।

४. 'इ'यां लिउ 'उ' लाइ बलय् 'य' चिनाः नवाइ – जिउ ज्यू , सिउ स्यू , लिउ ल्यू , ... ।

५. 'उ'यां लिउ 'इ' लाइ बलय् 'व' लिसे चिनाः नवाइ – जुइ ज्वी, खुइ ख्वी, लुइ ल्वी ... ।

थथे नवाय्गु स्वभाव कथं च्वेगु नं याः । तर नवाइ बलय् लिउने व न्ह्योनेया 'माआखः'या छुं कथं न्वसु दया च्वं । चिनाः (बा ई, ऊ (ि, ू) यानाः) च्वे बलय् स्वयाः मस्यंक च्वेहे बांलाः ।

'म्ह' – 'म्हछि' व 'तःम्ह'

म्हछिं तःम्ह स्वथीकथं जुउ लिउने 'त' तयाः छथी, 'पिं' तयाः छथी– व दुगंछि यानाः छथी ।

१. अघू खँग्वलय् 'त' च्वनि ।

२. घू खँग्वलय् 'पिं' च्वनि । घू प्यताजि दुः— (क) थःथितिं, (ख) हना बना, (ग) मंकाःनां (घ) ज्वायूसु ।

३. न्ह्यसः थ्वकीगु मंकाःनां या खँग्वः दुगंछि जुइ ।

अघू खँग्वः

मचा	मचात	मिसा	मिसात
किसि	किसित	लापा	लापात

घू खँग्वः

(क) थःथिति

किजा	किजापिं	पाजु	पाजुपिं
काय्‌	काय्‌पिं	मां	मांपिं

(ख) ह्न बना

भाजु	भाजुपिं	मयजु	मय्‌जुपिं
काजि	काजिपिं	जुजु	जुजुपिं

(ग) मंकाःनां

छ	छिपिं	व	इपिं
वय्‌कः	वय्‌कःपिं	हुं	हुंपिं

(घ) ब्वाय्‌सु

भिं	भिंपिं	बांलाः	बांलाःपिं
तःमि	तःमिपिं	तुयु	तुयुपिं

(ब्वाय्‌सुइ 'गु' तयाः ज्यान मदुगु व 'म' तयाः ज्यान दुगुयात थुइकेगु याः। म्ह (थौं–कन्हेया 'म') पिं जुया तःम्ह जुइ।

भिंम भिंपिं, बांलाःम बांलाःपिं

न्ह्यसः थ्वकीगु मंकाः नां

छु	छुछु	सु	सुसु
थ्व	थ्वथ्व	ग्व	ग्वग्व

ज्यान मदुगु खँग्वःया न्हछि हे तःम्ह जुइ। छु चिं वइ मखु।

'जाः' – 'बा' व 'मा'

'बा' 'मा' जातय् यंकेगु स्वपु लँपु दु :— (१) खँग्वः हिलाः, (२) न्ह्योने 'बा' व 'मा' ब्वयाः, (३) लिउने 'नी' तयाः।

१. खँग्वः हिलाः

भाजु	भयज्‌ु	ल्याय्‌म	ल्यासे
मिजं	मिसा	च्वयः	म्वाति
नायो	नकिं	वागः	भुतु
ज्याथ	जिथि	ब्वा	मां
आजा	आजि	अबु	मां
जुजु	लानि	ग्वाज्यः	गबलिं
वँ	उइँ	व्हाज्यः	ह्‌बलिं
खुँ	खुनि	च्वाकबाः	च्वाकिं
छ्याः	छ्याकिं(छ्युकिं)	छ्याः	छ्याःरि
प्वः	प्वरिं	यापा	यालिं

लाखय्	लसिं	सँय्	समी
गलःरा	गलःरि	छुका	छुकिं
पकु	पकुनि	कां	कनि
ख्वाँय्	खुसिं	नाय	नइँ
✶आंला	आंलि	दोहों	सा
ग्वंगः	ग्वा (माग्वा)	दुगु	च्वलय्
कलाः	भाःत	ब्वाःजु	माजु

*२ 'बा' व 'मा' ब्वयाः

बाकिसि	माकिसि	बाधुँ	माधुँ
बाहँय्	माहँय्	बाचखुं	माचखुं

भंगः व पसुइ 'बा' व 'मा' तया जात हितेगु । 'सा' व 'मे' निथाय् जक 'थु' व 'मा' च्वनि ।

थुसा	मासा	थुमे	मामे

३. 'नी' तनाः

यमि	यमिनी	साय्मि	साय्मिनी
कःमि	कःमिनी	आवाः	आवाःनी

मनूतय् लजगाः व जातियात धाइगु खँग्वलय् 'नी' तनाः 'माजात' जुइ ।

✶ पाकःसू दुम ।

* 'मा' व 'बा' नितां मदुइ बलय् नितांयात कय् पुइ ।

'लितँसा'

'याक' 'यात' 'सिया' 'किसं'

मा:थाय् , लिउने, लिपा तनेगु तँसा लितँसा। उकिं खँपुइ छ थले बलय् मजि मगा:कथं खँग्व:या लिउने वइगु तँसायात लितँसा धाइ। व मदयूक खँपुं ध्वाथुइका बिइ फइ मखु। नेपाल भासाय् गुगुं नं खँग्व:या अर्थ खँपु तिनि क्व:जिइ। उकिं लितँसा (नं,ः, यात, याके सिया, किं) गन्या:थाय् , गन्या:गु अले गुकथं च्वनि, व थुइके तसकं बह जुउ ।

लितँसा प्यताजि दु:– (१) 'याक', (२) 'यात', (३) 'सिया' व (४) 'किसं'।

(१) याक

छुं याइम बा याकिम(गु)याके वइगु लितँसायात 'याक' धाइ। उकिया लिउने 'नं' 'ः' 'से' 'ः' 'किं' वया च्वनि।

<u>कवेनं</u> ध्यबा पिकाल। <u>मनुखं</u> ज्या वात। <u>उमसें</u> जित: खन।

(२) यात

ज्या याके बिया च्वनिम(गु) व नितिंया अर्थय् वइगु लितँसायात 'यात' धाइ। उकिया लिउने "यात, सियात, सित, कियात, कित (त)" चिं वया च्वनि।

मनुखं सलयात दाल। जिं छेँयात ध्यबा बिया च्छया। बांलाःमेसित सकस्यां स्वइ। उकियात सुनां दां बिइ ? किजां छुन्त स्वां बिल।

(३) सिया

छुं बाय् सुंया, सुं बाय् छुंया स्वापू क्यनाः वइगु लितँसा-यात 'सिया धाइ। उकिया लिउने "या, सिया, किया" चिं वइ।

किजाया सफू। उमसिया धःपू। छुकिया खँ ?

(४) किसं

ज्या गन बा गनं जुइ, अन्याःथाय् व याइमेसित मदमगाः कथं भः (साधन) जुयाः वइथाय् वइगु लितँसायात 'किसं' धाइ। उकिया लिउने "य्, इ, किइ (स) व याके (के), सिके, किं, ':' चिं वइ।

मचा लासाय् द्यन। ज्यापुत बुँइ वन। किजायाके ध्यबा दु। किजा फलं कुतु वल। ज्यापुदाजुं कुलिं चा पाल। वं जिनः ल्हाःतं दाल।

गन गजाःगु तँसाचिं वइ, वयात ज्यान दुगु व मदुगु कथं निब्व निब्वया प्यब्वे क्वथाखु ना स्वे।

निब्व निब्व– प्यब्व

		याक	यात	सिया	किसं
ज्यान उछि	नां मंकाःनां	(०), "ं"नं	(०)यात	या,(०)	याके,के
	ब्वायसु	(०), 'ं'सें	(०)सित सियात	सिया	सियाके सिके
ज्यान मछि	नां ब्वायसु	(०), "ं"नं	(०),यात	या	ं ,य्, इ
	मंकाःनां	(०),किं	(०),कियात कित	किया	किं,किइ

१. च्वेयागु(०)थुगु चिंया अर्थ खँग्वः जक सुम्क ल्ह्वे वं गाः धागु खः।

२. च्वेया क्वथाचाय् तँसाचिं फुक म्ह्छियागु । उकिया तःम्हय् 'त' वइगुया "त, तय्सं, तय्त, तय्के व पिंवइगुया "पिं, पिसं, पिनि, पिंके व मंकाःनामय् "मिसं, मित, मि, मिके" जुइ।

३. 'याक' व 'किसं' या तँसाचिं "(ं), य्, इ" वइथाय् तंगु आखः लुया वइ। छाय् धाःसा व चिं मूगु खँग्वलय् जक च्वं वइ :—

ल्हाः— ल्हाःतं, ल्हाःतय्; प्वाः— प्वाथं, प्वाथय्;
लः— लखं, लखय्; जः— जलं, जलय्;
धी — धिकं, धिकय्; पी — पिकं, पिकय्;

पुखू — पुखुलिं, पुखुलिइ;　छगू — छगुलिं, छगुलिइ;
भ्वे — भ्वजं, भ्वजय् ;　पौं — पलिं, पलिइ;

४. 'नां' 'ब्वाय्‌सु' व 'मंकाःनां' कथं स्वब्व नं थले छिं । उकिइ थी थी तँसाचिं ब्वया स्वे । :—

नामय् लितँसा

ज्यानदुगु				ज्यान मदुगु
	म्हछि	तःम्ह		
		अघू	घू	
याक	(०), ॱ, नं	तसें, तय्‌सं	पिं, पिसं	(०), ' ः '
यात	(०),यात (इत)	त, तय्‌त	पिन्त	(०), यात
सिया	या	तय्	पिनि	या
किसं	याके (इके)	तय्‌के	पिंके	य्, इ, ' ः '

ज्यान दुगु अघू

ज्यापु

म्हछि	तःम्ह
१. ज्यापु, ज्यापुं	ज्यापुत, ज्यापुतसें, ज्यापुतय्‌सं
२. ज्यापु, ज्यापुयात	ज्यापुत, ज्यापुतयत

३. ज्यापुया	ज्यापुतय्
४. ज्यापुयाके	ज्यापुतय्के

आखः मतंगु अघू ब्याकय्सं थथे हे तँसाचिं ब्वे दु ।

मनू

१. मनू , मनुखं	मनूत, मनूतसें, मनूतय्
२. मनू , मनूयात	मनूत, मनूतय्त
३. मनूया	मनूतय्
४. मनूयाके	मनूतय्के

आखः तंगु ब्याक अघू खँग्वलय् थुकथं हे तँसाचिं ब्वे दु ।

ज्यान दुगु घू

किजा

म्हछि	तःम्ह
१. किजा, किजां	किजापिं, किजापिं
२. किजा, किजायात	किजापिं, किजापिन्त
३. किजाया	किजापिनि
४. किजायाके	किजापिंके

आखः मतंगु ब्याक घू थथे हे छ्यले दु ।

मां

१. मां, मामं	मांपिं, मांपिसं
२. मां, मांयात	मांपिं, मांपिन्त

३. मांया	मांयाके
४. मांयाके	मांपिंके

आखः तंगु ब्याक घू खँग्वः थथे हे छ्यले दु ।

ज्यान मदुगु

चुकु	मिसा	खुसि
१. चुक, चुकं	सिमा, सिमां	खुसि, खुसिं
२. चुक, चुकयात	सिमा, सिमायात	खुसि, खुसियात
३. चुकया	सिमाया	खुसिया
४. चुकय्‌ , चुकं	सिमाय्‌ , सिमां	खुसिइ, खुसिं

आखः मतंगु मेगु नं घू थथे हे छ्यले दु ।

लः	भयाः	दबू
१. लः, लखं	भयाः, भयालं	दबू, दबुलिं
२. लः, लःयात	भयाः, भयाःयात	दबू , दबूयात
३. लःया	भयाःया	दबूया
४. लखय्‌ , लखं	भयालय्‌ , भयालं	दबुलिइ,दबुलिं

आखः तना च्वंगु मेगु घू खँग्वः नं थथे हे छ्यले दु ।

(ज्यान मदुगु खँग्वःया 'अ' व 'आ' लिउने दुगुलिइ 'किसं' या तँसाचिं 'य्‌' वइ । लिउने मेगु (इ, उ) दुथाय्‌ 'किसं' या चिं 'इ' वइ । 'इ' यात मस्यंकुसे 'इ' हे तयगुलिं मूगु खँग्वः सिइ दया च्वनि ।)

ब्वाय्‌सुइ त्वँसा

ज्यान दुगु			मदुगु
	म्ह्छि	तःम्ह	
याक	(०),'ः',सें, सियां (स्यां)	पिं, पिसं, मिसं	(०),'ः'
यात	(०),सित,सियात	पिं, पिन्त, मित	(०), यात
सिया	सिया (स्या)	पिनि, मि	या
किसं	सिके	पिंके, मिके	इ, ः

ज्यान दुगु

बांलाः

म्ह्छि	तःम्ह
१. बांलाःम,बांलाःमं,बांलाःमसें(सियां)	बांलाःपिं, बांलाःपिसं
२. बांलाःम, बांलाःमसित	बांलाःपिं, बांलाःपिन्त
३. बांलाःमसिया	बांलाःपिनि
४. बांलाःमसिके	बांला पिंके

म्ह्छिया त्वँसाचिं वइ बलय्‌ 'म' (म्हया थौंया रूप) 'मे' यानाः नं छ्यले दु। छम, निम (ल्याः ब्वाय्‌सु) व छमम, निमम (ध्यंल्याः ब्वाय्‌सु) नं थथे हे छ्यले दु।

उम

१. उम, उमं, उमसें	इपिं, इमिसं
२. उम, उमसित	इपिं, इमित
३. उमसिया	इमि
४. उमसिके	इमिके

'व' या 'उम' थें 'थ्व', 'ग्व' या ब्वायूखु 'थुम, गुम' नं थथे हे छ्यले दु ।

हुं

म्हछि	तःम्ह
१. हुंम, हुंमं हुंमसें	हुंपिं, हुंपिसं
२. हुंम, हुंमसित	हुंपिं, हुंपिन्त
३. हुंमसिया	हुंपिनि
४. हुंमसिके	हुंपिके

ज्यान मदुगु

बांलाः	भिं	तुयु
१. बांलाःगु,बांलाःगुलिं	भिंगु, भिंगुलिं	तुयुगु,तुयुगुलिं
२. बांलाःगु,बांलाःगुयात	भिंगु, भिंगुयात	तुयुगु,तुयुगुयात
३. बांलाःगुया	भिंगुया	तुयुगुया
४ बांलाःगुलिइ बांलाःगुलिं	भिंगुलिइ,भिंगुलिं	तुयुगुलिइ,तुयुगुलिं

(क) थथे हे मेमेगु ज्यान मदुगु मंकाः नां (उगु, थुगु, गुगु, हुंगु नं) छ्यले दु ।

(ख) 'याक' व 'किसं'या लितँसाचिं 'इ' व ' ' ' वइथाय् 'गुलि' जुयाः तिनि च्वनि । ज्यान मदुगुलिइ वइगु 'गु' 'गुलि' या हे ह्लिाव:गु ख्वाः खः । खँपु व थाय् स्वया 'गु' मतसें नं छ्यले दु ।

(ग) छगू, निगू (ल्याः ब्वाय्‌सु) व छगूगु, निगूगु (थ्यंल्याः ब्वाय्‌सु) नं थथे हे छ्यले दु ।

ल्याः ब्वाय्‌सु

सच्छि	निसः	द्वःछि
१. सच्छि, सच्छिं	निसः, निसलं	द्वःछि, द्वःछिं
२. सच्छि, सच्छियात	निसः, निसःयात	द्वःछि,द्वःछियात
३. सच्छिया	निसःया	द्वःछिया
४. सच्छिइ, सच्छिं	निसलय , निसलं	द्वःछिइ, द्वःछिं

जकया अर्थय् वइगु 'छि' – फछि, बच्छि, त्यपूछि माचाछि, भोछि नं च्वे थें हे ब्वे दु ।

मंका:नामयू लितँसा

	ज्यान दुगु		ज्यान मगुदु
	म्ह्छि	तःम्ह	नितांया
याक	(०), ' ॱ ' (नं)	पिं, पिसं, मिसं	(०), किं(ं)
यात	(०), यात, (इत)	पिं, पिन्त, मित	(०), कियात
सिया	(०), या	पिनि, मि	किया
किसं	के, याके (इके)	पिंके, मिके	किइ, किं

मंका: नामय तःम्हय् 'मिसं, मित, मि, मिके' वइ। ह्नामंका: नामय् 'पिसं, पिन्त, पिनि, पिंके' वइ।

ज्यान गुदु जि

म्ह्छि	तःम्ह
१. जि, जिं	जिपिं, जिमिसं
२. जि, जित: ❀	जिपिं, जिमित
३. जि	जिमि
४. जिके	जिमिके

थुकिया 'सिया' म्ह्छियात क्वात्तुक मतिनां ह्ने बलय् व स्याक थ: नाले बलय् छ्यले बांला:। मेथाय् उकिया तःम्ह 'जिमि' छ्यलेगु या:। जि काय्। जिमि काय्।

❀ ह्नुनि मदय्क तहाकय्क नवायूगु व च्वेगु याना तःगु दु। व थें तुं 'छित:' व 'म्हिग:' नं अन्या:गु हे ख:।

छ

म्हछि	तःम्ह
१. छ, छं	छिपिं, छिमिसं
२. छ, छन्त	छिपिं, छिमित
*३. छं	छिमि
४. छंके	छिमिके

व

१. व, वं	इपिं, इमिसं
२. व, वयात	इपिं, इमित
३. वया	इमि
४. वयाके	इमिके

थ्व

१. थ्व, थ्वं	थिपिं, थिमिसं
२. थ्व, थ्वयात	थिपिं, थिमित
३. थ्वया	थिमि
४. थ्वयाके	थिमिके

'व'या तःम्ह 'वपनि', 'वपिं', 'उपिं' यां लिउ "इपिं" व 'थ्व' या तःम्ह 'थ्वपनि', 'थ्वपिं', 'थुपिं'यां लिउ 'थिपिं' थौंया रुप खः।

---

*'जि' व 'जिमि' थें मतिनां हनेबलय् व स्याक थःनाला क्यने थाय् 'छं' व अथें सबन्ध जक क्यने बलय् 'छिमि' छ्यले बांलाः। छंब्वा। छिमि ब्वा। छं मचा। छिमि मचा।

हनामंका:नां

वय्‌क:

म्हछि	त:म्ह
१. वय्‌क:, वय्‌कलं	वयक:पिं, वय्‌क:पिसं
२. वयक:, वय्‌क:यात	वय्‌क:पिं, वय्‌क:पिन्त
३. वय्‌क:या	वय्‌क पिनि
४. वय्‌क:याके	वय्‌क:पिंके

ध्वय्‌क:, छिक:, जिक:, वसपोल, ध्वसपोल, छलपोल नं अर्थ हे ब्वेदु। ध्वय्‌क: व छिक: निथाय्‌ (ल) तना च्वंगुलिं 'याक' या चिं ':' वइ थाय 'ल'य्‌ ध्वनि।

छि

१. छि, छिं	छिकपिं, छिकपिसं
२. छि, छित:	छिकपिं, छिकपिन्त
३. छि	छिकपिनि
४. छिके	छिकपिंके

थ:

१. थ:, थमं	थ:पिं, थ:पिसं
२. थ:, थ:त	थ:पिं, थ:पिन्त
३. थ:	थ:पिनि
४. थ:के	थ:पिंके

छ:पिं ('छ:' या त:म्ह ?) यात 'थ:'या त:म्हय्‌ थें ब्वे फु।

भी

	म्हछि	तःम्ह
१.	भी, भीसं	भीपिं, भीसं
२.	भी, भीत	भीपिं, भीत
३.	भी	भी
४.	भीके	भीके

तःम्हय् भीपिं बाहेकं सकभनं म्हछिया थें जुया वइ।

ख) न्हसः (तइगु) मंका: नां

	सु	● 'सु नं'या सुं
१.	सु, सुनां	सुं, सुनानं
२.	सु, सुयात	सुं, सुयातं
३.	सुया	सुयां
४.	सुयाके	सुयाकें

ज्यान मदुगु

व	थ्व	हुं
व, उकि	थ्व, थुकिं	हुं, हुंकि

● 'सु नं' या सुं थें जितँसायां लिउने 'नं' तना चय् फुति (ं) 'सुनानं, सुयातं, सुयां, सुयाकें' थें 'नं' या पलेसा। चयफुति (ं) तयगु चलन दु :- धा नं धाय्, बि नं बिइ। - धां धाय्, बिं बिइ।

व, उकियात	थ्व, थुकियात	हुं, हुंकियात
उकिया	थुकिया	हुंकिया
उकिइ, उकिं	थुकिइ, थुकिं	हुंकिइ, हुंकिं

न्ह्यसः (तइगु) मंकाः नां

छु	'छु नं' या छुं
छु, छुकिं	छुं, छुंकिं
छु, छुकियात	छुं, छुकियातं
छुकिया	छुकियां
छुकिइ, छुकिं	छुकिइसं, छुंकिं

सतिक, नाप बा अन हे धयागु अर्थ पिज्वेकेत 'स नं' या 'सं' छ्यले दु। व सं ('सनं'या) 'किसं' लितँसा चिं (य्, इ) वे धुंकाः हयगु जुइ ।

गथे– क्वथायसं, मातनय्सं; पुखुलिइसं, भुतुलिइसं, छेंदिइसं

यासु छ्यला

'न्ह्यव' - 'लिव' - 'आव' व 'न्ह्यसः' - 'अजू' - 'उजं'

न्ह्यव

यासु खुताजि दु। लिउने 'ये' वइगु, 'के' वइगु 'ते' वइगु, 'ने' वइगु, 'पे' वइगु व 'ले' वइगु। खुथीयातं न्ह्यवय् न्ह्यथा दय्काः छ्वयास्वे।

'त' व 'ल' – 'ना' व 'या'

'ये' वइगु यासुया याके अर्थय् मायासुइ 'के' जक तनां गाःथाय् 'त' व *'ना' वइ, 'येके' तय्माःथाय् 'ल' व 'या' वइ। (नये या नके जुयाः नं 'नत' मजुसे 'नल' जुया च्वंगु दु – छथासं छथाय्।)

काये		बुये		लाये	
(काके)	(कायेके)	(बुके)	(बुइके)	(लाके)	(लायेके)
कात	काल	बुत	बुल	लात	लाल
काना	कया	बुना	बुया	लाना	लाया

याकलिसे 'जि, जिपिं' व 'छ, छिपिं'-'व, इपिं' लिसे भवः लाकेत थथे च्वया स्वेः–

काये		बुये		लाये	
काना	कात	बुना	बुत	लाना	लात
कया	काल	बुया	बुल	लाया	लाल

* न्ह्यथासुइ 'नाः' व 'याः' जुइ।
'काये'या काया, 'धाये'या धाया पाय्छिगु रुप खः। अथे नं कया, धया नवायूगु व च्वेगु नं याः।

'य'या न्ह्यव

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं	चाया (ल), चाना, कया, धया, किया, ताया (ल)
छं, छिमिसं वं, इमिसं	चाल, चात, काल, धाल किल, ताल

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	फयतुना, बुना (त) ग्याना (त)
छ, छिपिं व, इपिं	फयतुत, बुत, ग्यात

जि जिपिं (व जिं जिमिसं) लिसे न्ह्यवय् 'ना' व 'या' वइ। (गनं गानं 'त' बा 'ल' नं वः।) छ, छिपिं व व इपिं लिसे 'त' व 'ल' जक वइ। थुकथं 'ये' वइगुया खँपु छथले दु।

'ते'या न्ह्यव

तोते	सःते	दुते
ताता ततल	सःता सःतल	दुता दुतल

'यात' काइगु	
जिं, जिमिसं	तोता, सःता, दुता
छं, छिमिसं वं, इमिसं	तोतल, सःतल, दुतल

यात मकाहगु	
जि, जिपिं	म्हित।
छ, छपिं व, इपिं	म्हितल

थुकथं 'ते' वइगुया खँ गु ज्याना यंके फु।

'ने'या न्ह्यव

कने — कना, कन

दने — दना, दन

कुने — कुना, कुन

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं	कना, लना, तुना, स्वना ठ्छना, तना, हना
छं, छिमिसं वं, इमिसं	कन, लन, तुन, स्वन, ठ्छन, तन, हन

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	दना, सना, तना, वना, लिधना
छ, छिपिं व, इपिं	दन, सन, तन, वन, लिधन

थुकथं 'ने' वइगु यासुयात छ्यले दु।

'पे'या न्ह्यव

क्वपे त्वपे ध्वपे

क्वपा क्वपल त्वपा त्वपल ध्वपा ध्वपल

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं	क्वपा, त्वपा, कुपा, कल्पा, ज्वापा
छं, छिमिसं वं, इमिसं	क्वपल, त्वपल, कुपल, कल्पल, ज्वापल

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	धापा, ध्वपा
छ, छिपिं व, इपिं	धापल, ध्वपल

थुकथं 'पे' वइगु यासु स्वँपुइ छ्यलेँ टु ।

'ले'या न्ह्यव

छ्यले नाले न्हिले

छ्यला छ्यल नाला नाल न्हिला न्हिल

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं	छ्यला, नाला, ग्वला कुला, हिला
छं, छिमिसं वं, इमिसं	छ्यल, नाल, ग्वल कुल, हिल

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	न्हिला, सुला, चिला, ज्यला
छ, छिपिं व, इपिं	न्हिल, सुल, चिल, ज्यल

थुकथं 'ले' वइगु यासु खँपुइ छ्यले दु।

('ये' 'ते' 'ने' 'पे 'ले' फुकयां 'के'या न्ह्यत्रय् 'का' व 'कल' जुइ।)

'के'या न्ह्यत्र ('ये'या)

'ये' याके अर्थय् 'के' जक वइगु व 'येके' वइगु कथं निता दु। 'के' वइगु व 'येके' वइगु थीथी ब्वे।

(क) 'के' वइगुया न्ह्यव

—के	याके	काके	बुके
—का —कल	याका याकल	काका काकल	बुका बुकल

('ये' या थें हे 'ते' 'ने' 'पे' 'ले' या नं याकेगु अर्थय् 'के' या 'का' व 'कल' जक हे जुइ ।)

'यात' काइगुलिं

जिं, जिमिसं	याका, चाका, स्वाका किका दाका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	याकल, चाकल, स्वाकल किकल, दाकल

'यात' मकाइगुलिं

जिं जिमिसं	फुका, बुका, सुका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	फुकल, बुकल, सुकल

(ख़) 'येके' वइगुया न्ह्यव

'यात' काइगुलिं

जिं, जिमिसं	चाय्‌का, काय्‌का, धाय्‌का
छं, छिमिसं वं, इमिसं	चाय्‌कल, काय्‌कल, धाय्‌कल

'यात' मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	बाय्‌का, जाय्‌का, दय्‌का
छं, छिमिसं वं, इमिसं	बाय्‌कल, जाय्‌कल, दय्‌कल

'के'या न्ह्यव ('ते'या)

'यात' काइगुलिं

जिं, जिमिसं	तोतका, सःतका, दुतका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	तोतकल, सःतकल, दुतकल

'यात' मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	म्हितका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	म्हितकल

'के'या न्ह्यव ('ने'या)

'यात' काइगुलिं

जिं, जिमिसं	कंका, तुंका, लंका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	कंकल, तुंकल, लंकल

'यात' मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	संका, तंका, लिधंका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	संकल, तंकल, लिधंकल

'के'या न्ह्यव ('पे'या)

'यात' काइगुलिं

जिं, जिमिसं	कुपका, ज्वापका, कल्पका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	कुपकल, ज्वापकल, कल्पकल

'यात' मकाइगुलिं

जि, जिमिसं	धापका, ध्वपका, तिपका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	धापकल, ध्वपकल, तिपकल

'के'या न्ह्यव ('ले'या)

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं	छ्यंका, कुइका, ह्निका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	छ्यंकल, कुइकल, ह्निकल

'यात' मकाइगु

जिं, जिमिसं	ज्येका, सुइका, हिइका
छं, छिमिसं वं, इमिसं	ज्येकल, सुइकल, न्हिइकल

१. 'ये'या याकेगु अर्थय् 'के' (जक) वइ बलय् थें 'ते' व 'पे'या नं मायासुया लिउने सुम्क 'के' तय्‌वं याकेगु अर्थ वइ।

२. 'ने' वइगुया मायासुइ चय फुति (ँ) तया 'के' तयाः याकेगु अर्थ जुइ।

३. 'ये' वइगुया याकेगु अर्थय् 'येके' वइ बलय् थें 'ले' वइगु मायासु नं हिला वना च्वनि।

(क) 'अ' व 'आ' दुगु माया जुइ 'य्' (बाग: य) वइ :—
कय्‌के, दाय्‌के, काय्‌के, धाय्‌के, चाय्‌के, पाय्‌के, नाय्‌के, साय्‌के साय्‌के

(ख) 'इ' व 'उ' दुगु मायासुइ 'इ' वइ :—
क्विइके, बिइके, तिइके, मिइके; ह्विइके, सिइके, तिइके, हिइके; कुइके, बुइके, थुइके, पिइके ; कुइके, बुइके, हुइके, पुइके ;

*(ग) 'अ' दुगु चिनाआखः जुल धाःसा 'ए' बा 'य्' जुइ :—
ग्येके–ग्यय्‌के, न्हेके–न्हय्‌के, ल्येके–ल्यय्‌के, ब्वेके–ब्वय्‌के ज्येके–ज्यय्‌के।

---

*'न्वसु'या चिनाआखलय् 'ए' व 'य्' स्वया दिसँ।

'लिव' व 'आव'

नेपाल भासाय् 'लिव' व 'आव'य् यासु छ्थला छताजि कथं हे जुइ। छगू हे रुप 'लिव' या व 'आव'या नं जुइ। खँपु स्वयाः अर्थ छ्थाय्‌गु जुइ।

'ये'या 'लिव' 'आव'

(क) मायासुइ 'अ','आ' दुगुलिइ ❀'य्' व 'इ' ध्वनि।

कये		चाये		स्वये		व्हाये	
कय्	कइ	चाय्	चाइ	स्वय्	स्वइ	व्हाय्	व्हाइ

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं	तय्, लय्, चाय्, धाय्
छं, छिमिसं वं, इमिसं	तइ, लइ, चाइ, धाइ

'यात' मकाइगु

जिं, जिपिं	खय्, दय्, नाय्, जाय्
छ, छिपिं व, इपिं	खइ, दइ, नाइ, जाइ

❀'ये'या थौंयागु 'रुप' 'य्' खः। नवाय् थें च्वेगु नं याय् दु।

(ख) मायासुइ 'इ', 'उ' दुगुलिइ 'इ' व 'इ' (निथास॑ 'इ') जुइ।

चिये　　　　बिये　　　　जुये　　　　बुये

*चिइ चिइ　　बिइ　　बिइ　　जुइ　जुइ　　बुइ　　बुइ

'यात' काइगु

जिं, जिमिस॑	ब्विइ, मिइ, हुइ, लुइ
छं, छिमिस॑ वं, इमिस॑	बिइ, भिइ, हुइ, लुइ

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	जिइ, फिइ, तुइ, बुइ
छ, छिपिं व, इपिं	जिइ, फिइ, तुइ, बुइ

*(जि जिपिं लिसे) न्हापाया 'ये' 'इ' जुया वःगु। थौं नवायूगु व च्वेगु नितां थथे हे याय् दु।

'ते'या 'लिव' व 'आव'

सःते म्हिते दुते तोते

सःते सःतइ* म्हिते म्हितइ दुते दुतइ तोते तोतइ

जिं, जिमिसं	सःते, दुते, तोते	जि, जिपिं	म्हिते
छं, छिमिसं वं, इमिसं	सःतइ, दुतइ, तोतइ	छ, छिपिं व, इपिं	म्हितइ

'ने'या 'लिव' व 'आव'

'ने' वइगु यासुया 'ने' व ❀'नि' जुइ।

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं	कने, निने, तुने, भुने
छं, छिमिसं वं, इमिसं	कनि, तिनि, तुनि, भुनि

*'तइ' यात 'तै' व 'ती' नं च्वेगु व धायगु याः। नवायगु लिसें 'तै' सतिइसां 'तइ' हे च्वेगु वैज्ञानिक जुइ।

❀'नि' यात नं 'नी' च्वेगु याना वया च्वंगु दु। तर 'नि' हे पायछिगु रुप खः।

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	दने, वने, सने, लिधने
छ, छिपिं व, इपिं	दनि, वनि, सनि, लिधनि

'पे'या 'लिव' व 'आव'

'पे' वइगु यासुया 'पे' व ❀'पइ' जुइ।

क्वपे　　त्वपे　　धापे　　कुपे

क्वपे क्वपइ　त्वपे त्वपइ　धापे धापइ　कुपे कुपइ

'यात' काइगु

जि, जिमिसं	त्वपे, क्वपे, ज्वापे, कुपे
छं, छिमिसं वं, इमिसं	त्वपइ, क्वपइ, ज्वापइ, कुपइ

❀'तइ' यात थें हे 'पइ'या 'पै' व 'पी', 'लइ'या 'लै' व 'ली' धाय्‌गु (नवाय्‌गु) व च्वेगु नं याः। नवाय्‌गु लिसे 'तै' सतिइसां 'पइ' व 'लइ' हे च्वेगु वैज्ञानिक जुइ।

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	ध्वपे, धापे
छ, छिपिं व, इपिं	ध्वपइ, धापइ

'ले'या 'लिव' व 'आव'

'ले' वइगु यासुया 'ले' व *'लइ' जुइ

ज्यले नाले न्हिले कुले

ज्यले ज्यलइ नाले नालइ न्हिले न्हिलइ कुले कुलइ

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं	छ्यले, नाले, हिले, कुले
छं, छिमिसं वं, इमिसं	छ्यलइ, नालइ, हिलइ, कुलइ

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं	ज्यले, चाले, न्हिले, सुले
छ, छिपिं व, इपिं	ज्यलइ, चालइ, न्हिलइ, सुलइ

('ये, ते, ने, पे, ले')या याकेगु अर्थय्‌ वइगु 'के' ('येके' नं) या 'के' व *'कइ' जुइ ।

'के'या 'लित्र' व 'आत्र' ('ये'या)

चाके		चाय्‌के		सिके		थुइके	
चाके	चाकइ	चाय्‌के	चाय्‌कइ	सिके	सिकइ	थुइके	थुइक

'यात' काइगुलिं

जिं, जिमिसं	काके, काय्‌के, लिके, बुइके
छं, छिमिसं व, इमिसं	काकइ, काय्‌कइ, लिकइ, बुइकइ

'यात' मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	ग्याके, फ्यतुके, फुके
छ, छिमिसं व, इमिसं	ग्याकइ, फ्यतुकइ, फुकइ

---

*'तइ', 'पइ', 'लइ' थें हे 'कइ' वैज्ञानिक खः ।

'के'या 'लिव' व 'आव' ('ते'या)

'यात' काइगुलिं

जिं, जिमिसं	तोतके, स:तके, दुतके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	तोतकइ, स:तकइ, दुतकइ

'यात' मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	म्हितके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	म्हितकइ

'के'या 'लिव' व 'आव' ('ने'या)

'यात' काइगुलिं

जिं, जिमिसं	हंके, निंके, छूंके, तुंके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	हंकइ, निंकइ, छूंकइ, तुंकइ

'यात' मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	दंके, संके, लिधंके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	दंकइ, संकइ, लिधंकइ

'के'या 'लिव' व 'आव' ('पे'या)

'यात' काइगुलिं

जिं, जिमिसं	क्वपके, ज्वापके, कुपके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	क्वपकइ, ज्वापकइ, कुपकइ

'यात' मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	ध्वपके, धापके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	ध्वपकइ, धापकइ

'के'या 'लिव' व 'आव' ('ले'या)

'यात' काइगुलिं

जिं, जिमिसं	छ्यें के, नाय्के, ह्निइके, कुइके
छं, छिमिसं वं, इमिसं	छ्यें कइ, नाय्कइ, ह्निइकइ, कुइकइ

'यात' मकाइगुलिं

जिं, जिमिसं	ज्येके, चिइके, न्हिइके, सुइके
छं, छिमिसं बं, इमिसं	ज्येकइ, चिइकइ, न्हिइकइ, सुइकइ

'न्ह्यसः' व 'अजू' (न्ह्यवय्)

१. न्ह्यसः व अजू निथासं लिउने 'ला' वइ। न्ह्यसलय् (?) चिं वइ। अजुलय् (!) चिं च्वनि। 'ला' मतसे चिं (? बा !) जक तयाः नं छ्यले दु।

२. खँपु बा यासुया न्ह्योने 'छु' तयाः नं थौं कनय् छ्यः दु। तर 'ला' नेपाल भासाया थःगु पहः खः।

३. 'छु' व 'ला' नितां बा निताय् छता बा नितां मतसे नं छ्यले दु। थौं कनेय् चिं (? बा !) थाःसा तय् हे माः।

न्ह्यसः (न्ह्यवय्)

यासु छथला च्वे 'न्ह्यवय्' गथे छथन्ना वया, अथेहे छथले दु। 'जि' लिसे वइगु यासु 'छ' लिसे नं वइ। 'छ' व 'व' लिसे वइगु यासु 'व' लिसे वइ, पाइगु थुलिं। :—

'ये'या न्ह्यसः (न्ह्यवय्)

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं छं, छिमिसं	धया ला ? हया ला ? बिया ला ?
वं, इमिसं	धालला ? हलला ? बिलला ?

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं छ, छिपिं	फ्यतुना ला ? वया ला ? बुना ला ?
व, इपिं	फ्यतुत ला ? वल ला ? बुत ला ?

मेगु "के, ते, ने, पे, ले" यात नं थथे हे छथले दु।

अजू (न्ह्यवय्)

व हे कवथाय् 'याक' व 'यासु' पुइकेव 'अजू' जुइ।

'ये'या अजू (न्ह्यवय्)

'यात' काइगु

जि, जिमिसं वं, इमिसं	धाल ला ! चात ला ! दाल ला ! थिल ला !
छं, छिमिसं	धयाला ! चानाला ! दायाला ! थियाला !

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं व, इपिं	फ्यतुन ला ! वल ला ! बुन ला !
व, छिपिं	फ्यतुना ला ! वया ला ! बुना ला !

मेगु "के, ते, ने, पे, ले" = थथे हे छ्यले दु।

न्ह्यसः ल्वाक ज्याःगु 'अजू' व अजू ल्वाकज्याःगु न्ह्यसः खँया धाः स्वयाः चिं (? वा !) बा यासु हिला बुला यानाः खँपु ज्यायकु

'न्ह्यसः' व 'अजू' (लिव व आवय्)

न्ह्यसः (लिव व आवय्)

न्ह्यवय् थें हे लिव व आवयात नं च्वे थें हे छ्यले दु।

'यात' काइगु

जिं, जिमिसं छं, छिमिसं	धाय ला ? तोते ला ? धने ला ? छ्यलेला ? क्यपेला ?
वं, इमिसं	धाइ ला ? तोतइ ला ? कनि ला ? छ्यलइ ला ? क्वपइ ला ?

'यात' मकाइगु

जि, जिपिं छ, छिपिं	म्हिते ला ? लिधने ला ? धापे ला ? सुले ला ?
व, इपिं	म्हितइ ला ? लिवनि ला ? धापइ ला ? सुलइ ला ?

(च्वे "ये, ते, ने, पे, ले" या छगू छगू छ्यला स्वया। आः फुकंया 'के' यात क्वथाय् ब्वया स्वे।)

केया 'न्ह्यसः' (लिस व आवय्)

'यात' काइगुलिं

जिं, जिमिसं छं, छिमिसं	चायके ला ? तोतके ला ? कंके ला ? क्वपके ला ?
वं, इमिसं	चाय्कइ ला ? तोतकइ ला ? कंकइ ला ? छ्येकइ ला ?

'यात' मकाइगुलिं

जि, जिपिं छ, छिपिं	म्हितके ला ? फ्यतुके ला ? लिधंके ला ? सुइके ला ?
व, इपिं	म्हितकइ ला ? फ्यतुकइ ला ? लिधंकइ ला ? सुइकइ ला ?

'लिव' व 'आवय्' न्ह्यसःचिंया पलेसा अजूचिं बिइवं गाः उकिं उकियात कवथाय् च्वया मच्वंसां जिउ ताया।

'छ, जि, व' लिसे यासु महिलइ 'ये' वइगुया 'इ, उ' दुगु) थासय् 'ला' व न्ह्यसचिं (?) व अजूचिं (!) बियाः छ्यले दु।

उजं

१. 'ये' 'ले' वइगुया माथासु "अ, आ, उ" यात सुम्क ('ये', 'ले' मतसे–लिकयाः) छ्यले दु।

'यात' काइगु

छं, छिमिसं	न, थ, स्व, ब्व, ग्व चा, छा, दा, धा, क्वा, स्वा कु, बु, हु, दु, न्हु, ल्हु

'यात' मकाइगु

छ, छिपिं	ख्व, द, हा, ना, जु, गु, सु,

२. 'ये''ले' वइगु (मायासु) 'इ'या लिउने 'उ' तनाः छ्यले दु ।

'यात' काइगु

छं, छिमिसं	किउ, ह्निउ, बिउ, निउ, मिउ, छिउ, लिउ,

'यात' मकाइगु

छ, छिपिं	न्हिउ, दिउ, सिउ, ह्निउ

३. 'ने' वइगु यासुया (मायासुया) 'अ' 'उ' यात इंफुति (ँ) बियाः छ्यले दु ।

'यात' काइगु

छं, छिमिसं	कँ, थँ, स्यँ, पँ, लँ, स्वँ कुँ, खुँ, थुँ, पुँ, तुँ, भुँ

'यात' मकाइगु

छ, छिपिं	दँ, लिधँ, थह्मँ, क्वह्मँ, हुँ, नुँ,

४. 'ने वइगु यासुया (मायासुया) 'इ'या लिउने 'उँ' तनाः छ्यले दु ।

'यात' काइगु

छं, छिमिसं	खिउँ, धिउँ, चिउँ, सिउँ, हिउँ, तिउँ

'यात' मकाइगु

छ, छिपिं	छिउँ, भिउँ

५. 'ते' 'पे' 'के' वइगु यासुया (मायासुया) लिउने 'ति' 'पि' 'कि' तनाः छ्यले दु ।

'यात' काइगु

छं, छिमिसं	तोति, सःति, दुति कुपि, ज्यापि, स्वकि, स्वय्‌कि, धाय्‌कि, संकि

'यात' मकाइगु

छ, छिपिं	म्हिति धापि, ध्वपि, तिपि × × ×

गने बलय्‌

"ये, के, ते, ने, पे, ले" तयां तुं 'मते' (मेथाय्‌ 'म'न्ह्योने तया थें) लिउने तयाः छ्यले दु । 'ये' छ्यगःया याकेगु अर्थय्‌ 'येके' वइ बलय्‌थें जुइ ।

'यात' काइगु

छं, छिमिसं | चाय्‌मते, मिइ मते, बुइ मते; ताय्‌के मते, लायके मते, तोतके मते, कंके मते, त्वपके मते, छ्यके मते, कुइके मते; तोते मते, सःते मते, कने मते, ब्छने मते, तुने मते; क्वपे मते, त्वपे मते, ज्वापे मते; छ्यले मते, नाले मते, कुले मते, हिले मते ।

यात मकाइगु

छ, छिपिं | नाय्‌ मते, दय्‌ मते, बुइ मते; म्हिते मते; दने मते, लिधने मते; धापे मते, ध्वपे मते; ज्यले मते, न्यले मते, न्हिले मते, सुले मते,
('के' 'यात' मकाइगु दइ मखु ।)

याताजि

('याक' लिसे यासु गन, गथे च्वना वइ, व यासु छ्यलाय्‌ स्वया । आः व खँपु ज्याय्‌कथं ग्वःताजि दु, व स्वे ।) :—
नेपाल भासाय्‌ यासुं भराय्‌ ब्याक अर्थ कत्ताः । उकिं खँपु छ्यला कथं ग्वःताजि दु, व थन छता छतायात ब्वया स्वे । ब्याक्वयां नमुना न्ह्यवय्‌ बिइ । छाय्‌ धाःसा उकिइ यासुया बांलाक ख्वाः सिइ दया वः ।

याताजि १.

छथी 'यात' काइगु यासु ।

थुगु क्वथाचाय् छथी 'यात' ('यात' वइगु) कया: छ्यले दुगु यासु ब:चा ह्वा:गु खँपुइ छ्यला रवे ।

क्वथा-ल्या १ (याताजि १)

याक	यात	यासु
माकलं	भ्यीत	हय्काल
इमिसं	छिमिसं	पिल्हुत
माजुपिसं	भौपिन्त	बेफल
भ्वातिनं	मचातय्त	म्हितकल
ब्वां	रामचित	स:लल
लमिं	माजुयात	व्हन
खुं	किजापिन्त	स्वफ्यास

१. यात काइगु यासुया व्याकय् लितँसा चिं (̇) वइ ।
२. यात नां बा मंका:नां जुइ ।
३. म्ह्याबलें ज्यान दुगु 'यात' जुया च्वनि ।
४. मेगु नं थुगु पह:गु यासु थुकथं हे खँपुइ छ्यलेफु ।
५. याताजि ३. या क्वथाय् नं छ्यले दु ।

छथी 'यात' (०) काइगु

थुगु क्वथाय् छथी 'यात' (०) कया: छ्यले दुगु यासु ब:चा ह्वा:गु खँपुइ ब्वयास्वे ।

क्वथा–ल्या २. (याताजि १)

याक	यात (०)	यासु
इमिसं	ख्वाः	पिलुल
पसल्यां	मू (भाः)	क्वपाल
छिमिसं	खँ	ज्यात
मचां	जाव्व	न्ह्यच्यात
गथुं	स्वां	हन
छं	च्वसा	छ्यल

१. यात (०) काइगु यासुया याकय्‌ लितँसा चिं (–̇) वया च्वनि।
२. यात नामं जक वइ।
३. ज्यान मदुगु यात (०) जुया च्वनि।
४. मेगु नं थुगु पहःगु यासु बुकथं खँपुइ छ्यले फु।
५. याताजि ३. या क्वथाय्‌ नं छ्यले दु।

याताजि २.

निथिकं "यात, (०)" नं काइगु

थुगु क्वथाय्‌ निथिकं यात काइगु यासु बःचाहाय्‌क खँपुइ च्वया स्वे।

क्वथा–ल्या ३. (याताजि २)

याक	यात	यात(०	यासु
जिमिसं	ततायात	लं	देछाया
अजिपिसं	थोयात	कलः	फ्यात
जिं	छिमित	बाखं	कना
पासापिसं	मांयात	खँ	कन
मलें	गथुयात	स्वां	हंकल

१. याताजि १. या निथिकं (क्वथाल्या १, २ या यात) थुकिइ छ्यले दु।
२. थुकिइ नं क्वथा ल्या १, २ लय्‌ ज्वःलाःगु सक्रतां दय्‌फु।

याताजि ३.

थुगु क्वथाय् निंतिया अर्थय् वइगु 'यात' छ्यले दुगु यासु बःचा हाःगु खँपुइ छ्यलाः स्वे ।

निंतिया अर्थय् 'यात' वइगु (यात, (०) वइगु) ।

क्वथा—ल्या ४. (याताजि ३)

याक	यात (निंतिं)	यात(०)	यासु
पाजुं	भ्वेयात	दां	फ्यात
छ्वापिसं	सफूयात	घेबा	बिल
इमिसं	द्योयात	बाहां	स्यात
ककां	लायात	म्ह्यथ	बिल

१. यात (०) नामं जक वइ ।
२. यात ज्यान मदुगु जुइ ।
३. थुगु पहःगु यासु थुकथं खँपुइ छ्यले दु ।

निंतिया अर्थय् यात वइगु (यात वइगु)

क्वथा—ल्या ५. (याताजि ३)

याक	यात (निंतिं)	यात	यासु
म्ह्याचं	ल्वाकेत	मांयात	ठ्छन
किजां	ज्यायात	छ्न्त	धाल
जिं	द्योयात	पुजाभः	तया

१. यात नामं व मंकाःनामं नं वइ ।
२. यात ज्यान दुगु जुइ ।
३. थुगु पहःगु यासु थुकथं खँपुइ छ्यले दु ।

निंतिया अर्थय् यात वइगु (निथिकं यात काइगु)

क्वथा–ल्या ६ (याताजि ३)

याक	यात (निंतिं)	यात	यात(०)	यासु
इमिसं	ब्याहायात	जित	छें	दितल
किजां	लंयात	ब्वायात	कापः	न्याकल
गुरुजुं	अजिमायात	तःमांयात	कजः	फ्याकल
जिमिसं	पसःयात	छुन्त	ज्या	ब्वया

१. याताजि ३. या क्वथा–ल्या ४,५ या (निथिकं) छ्यले दु ।

२. थुगु पहःगु यासु थुकथं खँपुइ छ्यले फु ।

निंतिया अर्थय् 'यात' वइगु (यात मकाइगु)

क्वथा–ल्या ७. (याताजि ३)

याक (०)	यात (निंतिं)	यासु
वं	भ्वेयात	वल
ततापिं	ज्यायात	वन
पाहांत	नयत	फ्यतुत

१.यात मकाइगुलिइ (निंतिया यात काःसां) याकया लितँसा चिं (ँ) वइ मखु ।

२. थुगु पहःगु 'यासु' थुकथं खँपुइ छ्यले दु ।

याताजि ४.

थुगु क्वथाय् 'यात' मकाइगु यासु वःगुयाक खँपुइ छ्यला स्वे ।

क्वथा–ल्याः ८ (याताजि ४)

याय (८)	यासु
म्हि	न्वल
बखुंत	ब्वल
मत	बुलुल
ज्यामित	न्हिल
निभाः	थित

१. 'यात' मकाइगु यासुया याकय् तितँसा चिं (ं) वइ मखु ।
२. थुगु पहःगु यासु थुकथं खँपुइ छ्यले दु ।

याताजि ५.

थुगु क्वथाय् 'सिया' 'याक' थें जुयावइगु यासु बःचा हायक् खँपुइ छ्यला क्यने ।

क्वथा–ल्याः ९ (याताजि ५)

सिया (याक)	यासु
केहँ पिनी	हेबाल
वया	म्हन
काय् पिनि	म्हितल
ब्वापिनि	तिबाल

१. याक व यात नितां वइ मखु ।
२. 'यात' लिसे यासुया रूप हिला वनि मखु ।

थुगु क्वथाय् 'याक' सिया जुयाः वइगु यासु बःचा हायक् खँपुइ छ्यला क्यने ।

क्वथा—ल्याः १० (याताजि ५)

याक (सिया)	यात (०)	यासु
केहेँया	सपः	प्यात
जिमि	छ्चुं	न्हाया
सापूतय्	दुरु	न्ह्यात
काय्पिनि	भकुंग्वारा	म्हितल

१. याक (सिया जुयाः) व यात नितां वइ ।
२. याकया हुनिं यासुया रुप हिला वनि ।

थुगु क्वथाय् 'याक' 'सिया' जुयावइगु यासु बःचा हाय्क स्वँपुइ छ्यले । थजाःगु स्वँपुं फुइँ, अधिकार, सुयातं छु वास्ता धयागु भाव क्यना च्वनि ।

क्वथा—ल्याः ११ (याताजि ५)

याक(सिया	यात	यात (०)	यासु
जिमि	×	×	फ्यतुना
जिमि	×	आखः	च्वना
इमि	ततायात	लं	देछाल
मांपिनि	काय्यात	घेबाः	बिल
इमि	×	पसः	तल
जिमि	च्वायात	खँ	कना

१. यात काइगु काइगु न्ह्यागुं धयाथें यासु थुगु कथं छ्यले दु ।
२. 'याक' स्वयाः यासु हिला वनि

निथी यात वइगु

थुगु क्वथाय् याक निथी (थें जुयाः) वइगु यासु बःचा ह्ययक खँपुइ छ्यला स्वे।

क्वथा—ल्याः १२ (याताजि ५)

याक	याक (थें)	यात	यात (०)	यासु
जिमिसं	पासापिसं	मांयात	खँ	कंका
ब्वापिसं	छन्त (पाखें)	ततायात	लं	देछायकल
वं	जि (पाखें)	ब्वायात	खँ	ल्हाकल
ककां	ब्वायात	×	छेँ	न्याकल
गुरुपिसं	जि(पाखें)	छन्त	ज्या	ब्वेकल

१. मू याक लिसे मासु हिला वनि।

२. यात काइगु (अप्वः निथी काइगु) लिं याकेगु अर्थय् यंका तःगु यासु थुकथं छ्यले दु।

याताजि ६.

थुगु क्वथाय् 'किसं' तयाः छ्यले बलय् जक अर्थ बांलाक सिइ दइगु यासु बःहाःगु खँपुइ छ्यला स्वे।

क्वथा-ज्याः १४ (याताजि ६)

याक	किसं	यासु
पासापिं	क्वथाय्	उन्नात
भौमचा	भ्यालं(लयू)	दुनित
ब्वग्सि	मांयाके	दुबित
इमिसं	जिके	तिइाल
जिपिं	गुथिइ	दुच्यात
ब्वायाके	धेबा	दत (दु)

१. यासु 'यात' मकाइ जुइ।

२. मेगु नं थजाःगु यासु थुकथं हे छ्यले दु।

थुगु क्वथाय् 'यात' काइगु न्वे थें जाःगु यासु खँपुइ छ्यला स्वे ।

क्वथा-ज्याः १४ (याताजि ६)

याक	किसं	यात(०)	यासु
किजापिसं	खँपुइ	खँत्वाः	छ्यल
जिं	छंके	बिस्वास	तया
भ्वातिनं	वसतय्	साभ्वं	थात
केहेँनं	धवतं	कें	धित
जिमिसं	पंत्वाचाय्	वाउँचा	म्हिला
मामं	भुतुलिइ	जासि	देछुत

१. यात(०) काइगु यासु जुइ।

२. याक लिसें यासुया रूप हिला वनि।

३. मेगुनं थजाःगु यासुयात थुकथं ब्वे दु।

याताजि ७.

थुगु क्वथाय 'यात' 'याक' (थें) जुयाः छ्यलाय् वइगु यासु खँपुइ ब्वया क्यने ।

क्वथा–ल्याः १५ (याताजि ७)

याक थें	यात (०)	यासु
जित	बाखं	यल
ल्वगियात	वासः	ल्वल
जिमित	छिपिं	हेमताल
ब्वायात	ला	मनिन
केहेँयात	(जिगु)कोत	लोवन
ततापिन्त	छेँ	त्वल/ तुल

१. 'यात' (०) काइगु यासु जुइ ।
२. याक लिसे यासु हिला वनि मखु ।

याताजि ८.

थुगु क्वथाय् न्ह्ययासु तयाः जक छ्यले दुगु यासु खँपुइ ब्वयास्वे।

क्वथा–ल्याः १६ (याताजि ८)

याक	यात (०)	न्ह्ययासु	यासु
कर्मिं	तसि	दय्के	त्यन
जिमिसं	नवाःकिया	स्वे	नन
जिं	जा	नय्	धुन
ज्यामिं	धलिं	ल्होने	फत
दकःमिं	अंगः	दनेत	स्वत

१. यात (०) काइगु यासु जुइ ।
२. याक लिसे यासु हिलावनि मखु।

थुगु क्वथाय् याक सिया थें जुया वइगु न्ह्ययासु तया: जक छ्यले दुगु यासु खँपुइ छ्यला क्यनागु दु ।

क्वथा–ल्या: १७ (याताजि ८)

याक (सिया)	याक (०)	न्ह्ययासु	यासु
ल्वगिया	नसा	नय्	यल
म्वातिंया	ज्या–जि	याय्	न्ह्याल
जि	आख:	च्वे	म्हा:त
वया	ला	नय्	लुइ खाल (म)
बम्हूतय्	दान	फय्	दत
छय्पिनि	सह	याय्	मजिल

१. याक (सिया जुया:) वइ ।

२. यात (०) काइ ।

३. याक लिसे यासु हिला वनि मखु ।

याताजि ६.

थुगु क्वथाय् सिया याक थें जुया: वइगु यासु लिसे वा नाप तया: छ्यले दु कथं खँपुइ छ्युइ ।

क्वथा–ल्याः १८. (याताजि ६)

सिया/याक थें	लिसे/नाप	यास्
जिमि	छिपिंलिसे	ह्वाल
ळ्वाया	बंजाः नाप	तिबात
त्यपूछिया	काय्लिसे	न्हेवाल

१. याताजि ५ कथं हे जक मेगु स्वेवं गाः।

थुगु क्वथाय् च्वेया थें जाःगुलिइ न्ह्ययासु नं दइगु यासु खँपुइ छ्यला क्यने।

क्वथा–ल्याः १९. (याताजि ६)

सिया (याक)	नाप, लिसे	न्ह्ययासु	यास्
मचातय्	हारांनाप	म्हिते	न्ह्याल
काय्या	मांपिनाप	च्वने	मळ्ल
हरिचिया	जिलिसे	जुइ	म्हाःल
किजाया	ळ्वालिसे	वने	दत
मचाया	भ्वातिंलिसे	स्वे	खन

१. थुकिया निति याताजि ५ व ८ हे स्वय् वह जुउ।

२. 'नाप' स्वापूया चिं कथं छ्यलाय् वइ।

३. लिसे बाइ थाय् अप्पो छ्यले दु। गनं गानं व गबलें गाबलें स्वापूनं क्यं।

थुगु क्वथाय्‌ (क्वथा ल्याः १८ थें) याक स्वलाः महिल्गु यासु खँपुइ ह्नाः ब्वे ।

क्वथा—ल्याः २० (यातांजि ६)

याक	नाप / लिसे	यासु
कान्छा	छलिसे	बुत
भमचा	माजुनाप	ल्वात
काय्‌पिं	खुँतलिसे	जुल/बुल
जिपिं	मभिंपिंनाप	मबुला
इपिं	छलिसे	वल
जि	वलिसे	मल्वाना
व	जिलिसे	न्हिल

१. यासु याक स्वलाः हिला वनि ।

२. नाप 'स्वापू' या चिं कथं छ्यलाय्‌ वइ ।

३. लिसे बाइ थाय्‌ अप्वः छ्यले दु । गनं गनं स्वापू नं क्यं ।

थुगु क्वथाय्‌ (क्वथा २० या थें जाःगु) यात (०) काइगु यासु खँपुइ ब्वया क्यने ।

क्वथा— ल्याः २१ (यातांजि ६)

याक	नाप / लिसे	यात (०)	यासु
जिं	छनाप	खँ	ल्हाना
बंजालं	साहुलिसे	स्वापू	तल
ब्वां	पाजुलिसे	खँपु	छुत
मिसामचा	पासानाप	ध्वाइँ	म्हितल
वं	मेपिंलिसे	कौ	ह्वात

यातजि १०

थुगु क्वथाय् 'यात' मकाइगु तर छुं कथं ब्वाय्सु (थें जाःगु) वयाः तिनि बांलाक अर्थय् थिना वइगु यासु खँपुइ छ्यला क्यने।

क्वथाज्याः २२ (यातजि १०)

याक	ब्वाय्सु	यासु
काय्पिं	खुँ	जुल
इपिं	तःधं	छुल
जिपिं	सज्जन	जुया
राममाया	मां	जुल

१. 'याक' लिसे यासु हिला वनि।

२. ब्वाय्सुं खँपु पूवंकः वइ।

१. 'लिव' व 'आव' यासु हिलाः थुकथं हे ब्याक्क क्वथाय् (यातजि १० यातं) छ्यले फु।

२. 'न्ह्यसः' व 'अजू' नं यासुयां लिउने 'ला' व चिं (?-!) तयाः छ्यले दु।

३. याक लिसे हिलावं वनिगु यासु 'उजनयू' नं थुकथं हे ब्वे दु।

४. २२ क्वथा (यातजि १०) मध्ये गुगु यासु गुकिइ छ्यले दु धइगु खँ थुकथं हे क्वथाय् ब्वयाः ल्यया काय् फु।

५. उजनेथाय् छथाय् तोता मायासुया न्होने (न्ह्यलियां क्वस्सं) 'म' छ्यला: गनेगु अर्थ पिकाय् दु ।

६. उजनेथाय् यासुया लिउने 'मते' तया गनेगु अर्थ पिज्वेकेगु जुइ ।

ज्यानाखँग्व:

खँग्व: नेपाल भासाय् स्वकथं दयूके दु :- १. मायासुं ज्याना: २. न्ह्यलि, खँग्व: व तँसा ल्वाक छ्याना:, ३. खँग्व: खँग्व: चिना: ।

१. ज्यानाग्व:

मायासुं 'सा, सि, सु, पु, पू (पुलि)' तँसा तया: ज्याना त:गु व यासुया गुगुं व (Tense) पाखें तप्यंक क्वहां व:गुयात ज्यानाग्व: धाइ ।

तँसा तया:

* 'सा' (थाय्गु भाव बा बस्तु)

'ये, ने' वइगु तिस्स:गु मायासुइ 'सा' तया:

कासा, कुसा, चुसा, च्वँसा, ज्वँसा, नसा, पुसा, पुँसा, हिँसा, थासा, ध्वासा, हुसा, लासा, हासा ।

---

* 'ने' वइगु मायासुं तँसा (सा) तने बलय् इंकुति (ँ) वइ । "ष, थ, ध" व "य, ल, हं" नं 'सा' तँसा व: ।

“ये”		“ने”	
गिये-गिसा	दाये-दासा	क्यने-क्यँसा	ग्यने-ग्यँसा
बिये-बिसा	चिये-चिसा	ज्वने-ज्वँसा	च्वने-च्वँसा
त्याये-त्यासा	ल्वये-ल्वसा	छ्यने-छ्यँसा	त्वने-त्वँसा
च्वये-च्वसा	च्याये-च्यासा	तने-तँसा	तुने-तुँसा
तये-तसा	न्वाये-न्वासा	फ्वने-फ्वँसा	थने-थँसा
किये-किसा	क्वाये-क्वासा	लने-लँसा	धने-धँसा
प्याये-प्यासा	म्वाये-म्वासा	ह्वने-ह्वँसा	पने-पँसा
ब्वये-ब्वसा	बुये-बुसा	यने-यँसा	पुने-पुँसा
ल्यये-ल्यसा	ल्वाये-ल्वासा	थिने-थिँसा	ब्वने-ब्वँसा
धाये-धासा	थिये-थिसा	मिने-मिँसा	कुने-कुँसा

‘सि’ (जुइगुया भाव)

‘ये’ वइगु तिस्सःगु व ‘ह्’ दुगु मायासुइ ‘सि’ तनाः
गसि, दसि, ह्सि, न्यासि,

ताये-तासि	दाये-दासि	नुये-नुसि	म्हाये-म्हासि
चाये-चासि	गये-गसि	न्हये-न्हसि	त्वये-त्वसि
ग्वये-ग्वसि	प्याये-प्यासि	न्ह्याये-न्ह्यासि	ब्वये-ब्वसि
ज्वये-ज्वसि	बुये-बुसि	हये-हसि	बये-बसि

'सु' (याःगु बा जुउगु भाव)

'ये, ले' वइगु तिस्सःगु ब 'ल, ह्' दुगु मायासुइ 'सु' तनाः
कासु, बिसु, न्हिसु, नसु, ग्यसु, तासु

"ये"		"ले"	
किये–किसु	गिये–गिसु	ह्लिले–ह्लिसु	पिले–पिसु
त्वये–त्वसु	ब्वये–ब्वसु	निले–निसु	नाले–नासु
म्वाये–म्वासु	ल्यये–ल्यसु	म्हिते–म्हिसु	माले–मासु
निये–निसु	ब्वाये–ब्वासु	ह्वाले–ह्वासु	ह्वले–ह्वसु
ह्यिये–ह्यिसु	ल्वये–ल्वसु	ज्यले–ज्यसु	प्वले–प्वसु
पाये–पासु	पिये–पिसु	कुले–कुसु	हुले–हुसु
लिये–लिसु	ल्वाये–ल्वासु	बुले–बुसु	न्हिले–न्हिसु

'पु' (जुइगुया भाव बा पहः)

'ये, ने वइगु मायासुइ 'पु' तनाः

दिपु, नपु, न्वापु, ल्वापु, तँपु, कँपु, न्यँपु, तुँपु

'ये'		'ने'	
कापे–कापु	च्वये–च्वपु	त्वने–त्वँपु	च्वने–त्वँपु
छ्याये–छ्यापु	ख्याये–ख्यापु	ह्रिने–ह्रिँपु	थिने–थिँपु
थाये–थापु	चाये–चापु	छ्यने–छ्यँपु	ल्यने–ल्यँपु

ल्यये–ल्यपु	स्वये–स्वपु	ब्वने–ब्वँपु	फ्यने–फ्यँपु
स्वाये–स्वापु	म्वाये–म्वापु	सने–सँपु	छिने–छिँपु
ल्वाये–ल्वापु	ध्वाये–ध्वापु	ब्छने–ब्छँपु	व्हने–व्हँपु
थ्वये–थ्वपु	धाये–धापु	भिने–भिँपु	गने–गँपु

'पू'–'पुलि' (यायगु व जुइगुया भाव वा वस्तु)

'आ' दुगु 'ये' वइगु मायासुइ 'पू' तनाः

धापू, दापू, स्वापू, न्हापू, ल्हापू,

वाये-वापू	द्याये-द्यापू	घ्वाये-घ्वापू	ह्वाये-ह्वापू
थाये-थापू	फ्याये-फ्यापू	थ्याये-थ्यापू	थ्वाये-थ्वा
न्वाये-न्वापू	चाये-चापू	ब्वाये-ब्वापू	नाये-नापू
च्याये-च्यापू	ग्याये-ग्यापू	छाये-छापू	ज्याये-ज्यापू
ख्याये-ख्यापू	ध्वाये-ध्वापू	ब्छाये-ब्छापू	ग्वाये-ग्वापू

'छि'– (क्व, माक्व) जक वा फुकंया अर्थय्)

"ये, ने, ले" वइगु मायासुइ 'छि' तनाः

काछि, किछि, गिछि, माछि, खँछि, न्ह्यँछि.

'ये'	'ने'	'ले'
चाये—चाछि	न्यने—न्यँछि	ज्यले—ज्यछि
तुये—तुछि	ल्यने—ल्यँछि	छ्यले—छ्यछि
बुये—बुछि	ब्वने—ब्वँछि	हाले—हाछि

'ये'	'ने'	'ले'
धाये—धाछि	च्वने—च्वँछि	नाले—नाछि
थाये—थाछि	तुने—तुँछि	पाले—पाछि
स्वये—स्वछि	नुने—नुँछि	बुले—बुछि
गाये—गाछि	पुने—पुँछि	वाले—वाछि
ल्हाये—ल्हाछि	कुने—कुँछि	ह्लिले—ह्लिछि

❋ 'क' (याइमुया भाव, याइम (गु))

'आ' दुगु 'ये, ले, वइगु यासुइ 'क' तयाः

ल्हाक, थाक, याक, ख्याक, ग्याक, चाक, ठ्छाक, ज्याक, फाक, प्याक, स्याक, ह्राक, पाक, न्वाक, धाक, काक, ध्वाक, च्वाक, लाक, स्वाक, म्वाक, धाक, च्याक

(गुगुं गुगुं 'ने' 'ले' नितां 'क' वःगु नं दु ।)

'अ' (चिनागु) दुगु 'ये' 'ले' वइगु यासुइ 'क' तनाः

ख्यक, ख्वक, च्वक, छ्यक, थ्यक, ल्हक, ब्वक, ल्वक, स्वक, ज्यक, त्यक, ध्वक, न्यक, ह्यक, ब्वक, ह्वक

(गुगुं गुगुं 'ये' 'ले' निथिकय्‌ सं 'क' वःगु दु ।)

❋ भाव अर्थय्‌ 'क' तयां तुं छ्यले दु । ब्वाय्‌सुइ छ्यले बलय्‌ 'क' तनाः लिकुति (:) च्वनि । उकिया लिउने 'म' बा 'गु' च्वं वइ ।

३. 'उ' दुगु 'ये' 'ले' यासुइ 'क' तयाः
किक, गिक, जिक, तिक, लिक, थिक, निक, पिक, फिक, बिक, मिक, सिक, ह्रिक; कुक, खुक, चुक, छुक, जुक, तुक, नुक, फुक, बुक, लुक, न्हुक, थुक
(थुकिइ नं गुलिं गुलिं 'ये, ले' निथिकयसं 'क' वःगु दु ।

यासुं क्वहां वःगु

△ 'ना' (यायगुया भाव)

'आ' दुगु 'ये' वइगु यासुया न्ह्यवय् जि, जिं लिसे वइगु यासु (मायासुइ 'ना' तनाः) :—

ख्याना, ज्याना ल्वाना, क्याना, चाना, थाना, त्याना, ब्वाना, ल्हाना, याना, फ्वाना, घाना, ध्याना, च्वाना, स्वाना, ग्वाना, छ्याना, लाना, पाना, स्याना, व्हाना, भ्याना ।

'ना' (यायगु वा याःगुया भाव)

'ने' वइगु "अ, इ, उ" दुगु मायासुइ 'ना' तनाः (जि, जिं – लिसे वइगु यासु) :—

△ याकेगु अर्थय् 'के' वइगुलिं जक । 'क' तनाः ज्यानागु खँग्वः थें यासुं क्वहां वःगु खँग्वः नं ब्वायसुइ छ्यले दु ।

अ— कना, नना, फ्वना, ह्ना, बना, स्वना, म्ह्ना, क्यना, धना, फ्यना, थना

इ— चिना, घिना, खिना, छिना, ह्निना, भिना, मिना, तिना,

उ— कुना, छुना, तुना, मुना, नुना, धुना, पुना, दुना।

'न' (ं) (जूगुया भाव)

'ने' वइगु 'अ' दुगु मायासुइ 'न' (ं) तनाः (व, वं लिसे न्ह्यवय् वइगु यासु) :—

पं (पन), द्वं (द्वन), प्वं (प्वन)

थकने	थकं	लि–ब्वने	लिब्वं
लि–गने	लिगं	ल–ह्ने	लह्ं
उ–जने	उजं	स्व–नने	स्वनं
त्वे–कने	त्वेकं	ल्हा–पने	ल्हापं
क्व–ह्यने	क्वह्यं	हा–पने	हापं
थ–ह्यने	थह्यं	द्या–पने	द्यापं
क्व–न्हने	क्वन्हं	छ्या–पने	छ्यापं
दु–दने	दुदं	न्ह्य–थने	न्ह्यथं
फु–धने	फुधं	बे–हने	बेहं

'ला' (गायूगु बा याःगुया भाव)

'ले' वइगु "अ, आ, इ, उ" दुगु मायासुइ 'ला' तयाः (जि, जिं लिसे वइगु न्ह्यवया यासु) :—

अ— ग्यला, छ्यला, ग्वला, व्हला, न्यला, उ्यला, ब्वला

आ— चाला, छाला, म्हाला, माला, हाला, वाला, पाला, फाला, काला,

इ— सिला, चिला, हिला, न्हिला, तिला, थिला, म्हिला

उ— कुला, छुला, हुला, बुला, उला, गुला, चुला, तुला, पुला, सुला।

'या' (यायूगु बा याःगु भाव)

'ये' वइगु "अ, आ, इ, उ" दुगु मायासुइ 'या' तयाः (जि, जिं, लिसे वइगु न्ह्यवया यासु) :—

अ— ब्वया, फ्वया, न्ह्यया, ध्वया, स्वया, ख्वया, थ्वया

आ- बाया, चाया, ताया, फाया, ❋काया, धाया

इ— किया, गिया, थिया, पिया, बिया, फिया, सिया

उ— बुया, लुया, पुया, हुया, छुया, मुया

❋ न्ह्यवयू थें कया, धया चलन दु।

'यासु' (योय्‌गुया भाव वा ज्या)

गुगुं नं यासु 'ये, के, ते, ने, पे, ले' यात तप्यंक क्वकया :-

'ये'– नये, सये, फये, ह्ये, काये, धाये, ल्हाये, बाये, बिये, किये, थिये, लिये, हुये, कुये, बुये, मुये, ल्हुये

'के'– नंके, काके, काय्‌के, ल्हाके, थिके, कुके, थुके, न्हुके

'ते' तोते, स:ते,

'ने'- न्हने, म्हने, स्यने, खिने, पुने, नुने

'पे'– त्वपे, ज्वापे, धापे

'ले'– हिले, न्हिले, थिले, कुले, बुले, सुले, पुले

(इत्यादिया अर्थय्‌ देतना वइथाय्‌ दकलय्‌ बांलाक सिइ दया वइ, मेथाय्‌ नं थुकिया छ्यला दु ।

२ छ्यानाग्व:

"न्ह्यलि, खँग्व:, तँसा व यासु" ल्वाक छ्याना: दय्‌का त:गु खँग्व:यात 'छ्यानाग्व:' धाइ । छ्यानाग्व: प्यताजि दु :— (क) न्ह्यलिलिसे यासु, (ख) न्ह्यलिलिसे तँसा, (ग) खँग्वलय्‌ तँसा, (घ) न्ह्यलि न्ह्यलिलिसे बा खँग्व: ।

(क) न्ह्यलिलिसे यासु (याइगु बा जुइगु भाव बा वस्तु)

'ये' वइगु यासुइ न्ह्यलि तया: (न्ह्यलि व मायासु) सुम्क ब्वेवं गा:—

न्ह्यसि लिछ्‌था, न्ह्यछ्‌था, इलि, फिलि, दुलि, पिलि, न्ह्यलि, फिलि, ख्वलु, द्वालु, न्यालु

न्ह्यपिये न्ह्यपि	थकाये थका	स्याचुये स्याचु
लिपिये पिलि	क्वकाये क्वका	ल्ह्याचुये ल्ह्याचु
देछ्राये देछ्रा	थलाये थला	फ्याचुये फ्याचु
च्वछाये च्वछा	क्वलाये क्वला	बेफ्वाये बेफ्वा
बिफ्याये बिफ्या	थपुये थपु	लिध्वाये लिध्वा
चिस्याये चिस्या	क्वपुये क्वपु	दुफिये दुफि
क्वन्हुये क्वन्हु	थ्वपुये थ्वपु	दुपिये दुपि
तेन्हुये तेन्हु	छ्‌याताये छ्‌याता	दुचाये दुचा
पिन्हुये पिन्हु	अंफ्वाये अंफ्वा	अंलाये अंला
येचाये येचा	दुफ्वाये दुफ्वा	दुलाये दुला
क्वपिये क्वपि	पिफ्वाये पिफ्वा	ख्यलुये ख्यलु
बुल्हाये बुल्हा	न्ह्यलुये न्ह्यलु	लिचाये लिचा
निसुये निसु	पिलुये पिलु	भ्वाताये भ्वाता

(ख) न्ह्यलिलिसे तँसा

न्ह्यलिलिसे 'सु' (भाव वा ज्या)

पिसु, न्ह्यसु, त्वसु, येसु, स्वेसु, ब्वाय्सु, आय्सु, बय्सु, हेसु, लिसु, क्वसु, थसु, थ्वसु, फ्यासु, बेसु, थिसु, भ्वासु, लुसु,

ध्वसु, क्वासु, दिसु, फासु, न्ह्यासु, ब्वसु

न्ह्यलिलिसे 'सि' (भाव वा वस्तु)

च्वसि, क्वसि, ह्देसि, न्ह्देसि, बेसि, पेसि, ब्वसि, थिसि, दुसि, स्वसि, लिसि, ब्यासि, भ्वासि, प्यासि

(ग) खँग्वलय्‌ तँसा :–

सू 'सुलि'– (भाव)

मचासू, न्ह्योसू, ल्याय्‌मसू, ल्यासेसू, वेँसू, पित्य:सू, कवेसू, पाक:सू, ग्वाज्य:सू, गबलिंसू, उइँसू, अरिंसू, जिथिसू, ज्याथसू, मिसासू, मिजंसू, त:मिसू, चिमिसू, त:धंसू, चिधंसू, ध्वांसू, ध्वाद:सू, दुरुसू,

छू 'छुलि' (भाव)

मचाछू, न्ह्योछू, ल्यायमछू, ल्यासेछू, वेँछू, पाक:छू, ग्वाज्य:छू, उइँछू, त:धंछू, चिधंछू, मता:छू, मखंछू, सिउछू, भिंछू, ध्वांछू, पित्यां:छू, फुधंछू, दुछू, मदुछू, स:छू, थूछू

'हू' (हुलि) – (पह:– तरंग)

वेँहू, तंहू, उइँहू, अरिंहू, पाक:हू, ग्वाज्य:हू, ध्वांहू, ल्याय्‌महू, ल्यासेहू

'छि'– (जङ्गया अर्थय्)

सछि, फँछि, (फछि), बछि, लछि, बाःछि, वाःछि, दँछि (दछि) जुछि, पःछि, अँय्ताछि, त्यपूछि, माचाछि, भोछि, म्हछि, चुलछि, दुगंछि, चर्कछि, द्वःछि, घोंछि

(घ) न्ह्यलिलिसे न्ह्यलि बा खँग्वः (भाव वा बस्तु)

लिक्व, फुस, न्ह्यथा, लिथा, न्ह्यलुमन्ति, न्ह्यलि, पिखँ, न्ह्यच्वः, लिच्वः, दुच्वः, लिछंथ, दुनुगः, दुकिपा, न्ह्यफः, लिफः, न्ह्यझ्वां, लिझ्वां, दुस्यः, न्ह्यसः, लिसः, तिस्सः, घोंसः, न्ह्यासु, लितँसा, मातं, प्यतँ, न्ह्यखा, न्ह्यकपाः, लिकः, छ्यथाकः, धाकः, दुज्या, दुजः, पिब्वसा, देबः, पिब, दुथाः

२. चिनाग्वः

निगू बा वयां अप्वः खँग्वः चिनाः दयूका तःगु (बचा हायूक) यात चिनाग्वः धाइ। उकिइ लितँसा बा (गुगुं) खँग्वःया अर्थ दुताया च्वनि। चिनाग्वः निताजि दु :– (अ) नां नां बा ब्वायूसु ब्वायूसुया थवं थवयू, (आ) नां ब्वायूसु लिसे व ब्वायूसु नां लिसे।

(अ) नां नां लिसे– ('क' 'ख')

(क) नां नां लिसे (लिउनेया खँग्वलय् अर्थ थिना वइगु) छेँज्या, बुँज्या, पालितः, पालिखॉय्, ज्याभः, ल्हाःपा,

धवःचु, खँचु, न्वचु, प्याखंचु, बाखंचु, खँपु, बाखंपु, प्याखंपु, गजिपु, तामो, नुगःमो, प्याखंमो, बाखंमो, नुगःमिखा, चखुंस्वः, बखुंस्वः, छुँगः, खागः, जाति, लाति, क्वथाबाखं, खिचातुति, बखुंमिखा, माकःख्वा, भाय्लचं, यांलचं, उंलचं, लाय्लँमि, सुलिमिखा,

(ख) नां नां लिसे (चिनाग्वलय् दुथ्याःगु खँग्वलय् उति उति ग्यंक अर्थ पिज्वइगु)

काय्बौ, मांब्वा, तःकेहेँ, लंसुरुवाः, धौबजि, जाकेँ, दुरुजा, स्वांसिन्हः, लाजा, म्हसःलिसः, ल्हाःतुति, छेँबु, काय्म्हाय्, न्ह्यथुलिथु, केँचि, सीम्वाय्, ल्हाःम्हुतु, ल्वसाघासा, थलाः क्वलाः,

ब्वाय्सु ब्वाय्सु लिसे (चिलाग्वलय् दुथ्याःगु खँग्वःया उति ग्यंग अर्थ दुगु) तुयुह्याकु, तःमिचिमि, सछिच्याप्वाः, सछिप्यदँ, सःबसः, द्वःबद्वः, ह्याउँवाउँ, ह्याकुतुयु, थथ्याः-क्वथ्याः,

(आ) ब्वाय्सु नांलिसे (लिउनेया खँग्वलय् अर्थ थिना वइगु) ह्याउँस्वां, म्हासुतपुलि, वाउँभत्तु, भुपुखँ, भिंमम्, भिं दबू, थ्वःसः, प्वंघः, चाकुमरि, भ्वाथःगा, कचिमिखा, कचिघाः, कचिमचा, छाःसिँ, छाःग्वे, चुलुलँ, प्याचुमिखा, प्याःलप्ते, ल्हुयावजि,

❀ नांयात ब्वायसुइ ताछायाः

भ्यगःख्वाः, मेमिखा, दोहँतं, च्यःबुद्धि, माकःख्वाः, खिचातुति, पाउँख्वा, ख्वालुसवाः, लातातं, बखुंमिखा, चखुंपलाः, मितं, मिच्याःलाखय्, किसिकपाः, व्छःरान्हाय्, भत्तु न्हाय्, नह्यंथ, नध्याग, चिकंफसि, ग्वरःतुगः, भाजंमिखा, म्हुतुख्वाँय्, खिचाख्वाः, बानिब्यां

अथे जक याइम धइगु अर्थय्

न्हाय्कंवँ, लःउइँ, भयाभत्तु, खँमुवाः, छेँभुबाः, नसुवाः, नखिरां, न्ह्यवां, भुतूसुवाः, जाथुसुवाः, छेँपिवाः, कुतिकुति-बंजाः, मिसाह्यः, बासंह्यः, न्यकुमि, स्वकुमि, म्हाकुमि, च्वकुमि,

(गुगुं नं चिनाग्वः हानं छक्वः नं खँग्वःलिसे चिने दु। छाय् धासा चिनाग्वः नं खँग्वः है ल्याः जुइ, अथे नं यक्व तंतं चिनातःगु खँग्वः मीगु भासय् म्ह।)

'बा' व 'त्या'

'बा'

"—या बच्छि" या अर्थय् 'बा' न्ह्योने वइ।
सछिया बछि 'बासः', छमनाया बछि 'बामना'।

❀ ......याथें,.........याथें च्वंम (गु),......याथें जाःम आदि ताछायाः (कल्पना यानाः)।

बाचकं, बादे, बाचा, बान्हि, बाखा, बाम्ह, बापी, बाद्व:, (बद्व:), बास:, (बस:), बाकू, बाकु, बातँ, बापा, बाथु, बाद्या, बाचुलु

'त्या'

"—व बच्छि" या अर्थय् 'त्या' लिउने बइ।
सछि व बछि 'सत्या', कुछि, व बछि 'कुत्या'।
चकंत्या, छद्यात्या, छपीत्या, दँत्या (दत्या), फँत्या (फत्या), छमनात्या, प्यमनात्या, स्वस:त्या

'बा—ब'

थ्यंमथ्यंया अर्थय्।
छमना बामना, छतोला बतोला, छपु बापु, छकूबकू, छपीबपी, छर्काबर्का, याक: बक: (बाक:), स:बस , द्व:बद्व:

'कि' व 'किकि'

*कि

१) 'धायूव' या अर्थय् यासु ('व, बं' ब 'छ, छं' लिसे न्ह्यवय् वइगु) या लिउने 'कि' वइ। :-

---

*स्वापू जुया वइगु (अंग्रे जि) भासय् That) नेवा: भासय् मल्व:। उकिं 'कि' ब अर्थय् मछ्यले बांला:।

यातकि, धालकि, खनकि, बिलकि, बुतकि, सुतकि, थुलकि, हालकि, ल्हातकि, तोतलकि, दि्कलकि, न्हिलकि, हिलकि, स्वातकि, ख्वातकि

२) 'धुनेवं' या अर्थय् यासु (जि, जिं लिसे वइगु न्ह्यव) या लिउने 'कि' वइ।

बियाकि, नयाकि, दायाकि, कयाकि, धयाकि, ल्हानाकि तोताकि, नालाकि, बुलाकि, याकाकि, थिकाकि, दाकाकि, ब्वनाकि, थुनाकि, थियाकि

किकि

१) 'लिसे' बा 'लुमधंगु' अर्थय् मायासु (दुगंछि) या लिउने 'किकि' च्वना वइ।

धाधाकिकि, स्वस्वकिकि, काकाकिकि, न्हिन्हिकिकि, हाहाकिकि, ननकिकि, विविकिकि, न्यँन्यँकिकि, ब्वँब्वँकिकि, यायाकिकि, ब्वब्वकिकि, थिथिकिकि, हिहिकिकि

२) ब हे अर्थय् न्ह्यवय् नं 'किकि' छ्यले दु:—

स्वतकिकि, स्वयाकिकि, बिलकिकि, न्हिलकिकि, ब्वनाकिकि, हालाकिकि, नलाकिकि, यानाकिकि, त्वनाकिकि, वनकिकि, हिलकिकि,

'कि'या अर्थय्‌ *'न्हां'

धालन्हां, खनन्हां, सिलन्हां, ल्हातन्हां, म्हितलन्हां, ब्वनन्हां, बुलन्हां, स्वतन्हां, नलन्हां, तनन्हां, थुलन्हां
(थ्व 'न्हां' 'व' 'वं' लिसे न्ह्यवय्‌ वइगु यासुइ जक वया च्वनि।)

'सुचं' बा 'छुमां' या अर्थय्‌ 'न्हां'

'न्ह्यवय्‌'

बाल न्हां, दाल न्हां, यात न्हां, स्वत न्हां, ल्हात न्हां, नया न्हां, वना न्हां, ह्वला न्हां, चुल न्हां, स्यना न्हां, कया न्हां, खुल न्हां, ब्वात न्हां, ताल न्हां

'लिब' व 'आवय्‌'

काइ न्हां, दाइ न्हां, त्वइ न्हां, नइ न्हां, याइ न्हां, बिइ न्हां, बुइ न्हां, लाइ न्हां, लुइ न्हां, जुइ न्हां, ल्हाइ न्हां, स्याइ न्हां, ज्वनि न्हां, ब्वनि न्हां, ब्वइ न्हां,

---

*'कि'या अर्थय्‌ 'न्हां' नापं ज्यानाः तय्‌दु। 'सुचं' या अर्थय्‌ नाप ज्याय्‌ मदु।

*'वं' व 'कथं'

वं

'धुनेव' बा 'उघरिमय्' या अर्थय् मायासुया लिउने 'व' छ्यले दु। :-

नय्वं, सय्वं, धाय्वं, काय्वं, ध्वाय्वं, बिइवं, लुइवं, फुइवं, छुइवं, कनेवं, ह्नेवं, ननेवं, धुनेवं, तोतेवं, स:तेवं, त्वपेवं, कुपेवं, कुलेवं, बुलेवं, न्हिलेवं, सुलेवं

कथं

छु छगू ज्याय् हंकाः बा स्वाकाः छु मेगु ज्या याना क्येथाय् न्ह्यवय् (जि जिं लिसे वइगु यासुया) लिउने 'कथं' छ्यले दु। :—

नयाकथं, स्वयाकथं, लायाकथं, भयाकथं, नकाकथं, कुकाकथं, नंकाकथं, म्हंकाकथं, तोताकथं, स:ताकथं, त्वताकथं, कुलाकथं, न्हिलाकथं, छुलाकथं, बुलाकथं

---

*'वं नं' या वं 'कथ नं' या 'कथं' यात त:खें, त:थाय् व त:ताजिकथं छ्यले दु। 'ई' व 'व' Time and Tense) नामं च्वयागु सफुलिइ तब्याकेगु कुत: यानागु दु।

'रे' व 'रां'

'रे'

हना बना तय्‌या: ज्या ब्वे बलय्‌ 'उजलय्‌' लिउने वइ :-
या रे, धा रे, का रे, न्यँ रे, स्व रे, ख्विउ रे, थिउ रे, न रे, पँ रे, था रे, न्हिउ रे, बु रे, दँ रे.

'रां'

(...क्व) 'पतिकं' धयागु अर्थय्‌ 'क्व'यां लिउने वइ :-
धाक्वरां, खँक्वरां, न्यक्वरां, बिक्वरां, न्हिक्वरां, जुक्वरां, हिक्वरां, बुक्वरां, स्वक्वरां, हुक्वरां, हाक्वरां, ल्हाक्वरां, दँक्वरां, ब्वँक्वरां, ब्वक्वरां, चाक्वरां, पुक्वरां, त्वँक्वरां

'त्तु' व 'त्तुमतु'

L 'त्तु'

छता हे ज्या तःक्वः जूगु क्यनेत 'त्तु (तु)' मायासुया लिउने तयूगु चलन दु :—
कत्तु कये, स्वत्तु स्वये, नत्तु नये, मात्तु माले, ल्यत्तु ल्यये, मुत्तु मुले, बुत्तु बुले, नित्तु निले, मात्तु मायके, श्वात्तु श्वाके, कँतु कने, पँतु पने, कुँतु कुने, भुँतु भुने, दुँतु दुने, थुँतु थुने, सँतु सने

L 'ने' वइगुलिइ 'तु' व 'तुमतु' जक जुइ। मेथाय्‌ नितां छ्यले दु। गनं गनं 'मतु' 'मुतु' नं जुया वः।

'त्तु मतु'

छतम: हे ज्या दिपा: हे मदय्क जुया च्वंगु क्यनेत 'त्तु मतु' च्वे थें हे छ्यले दु ।

ह्त्तु मतु ह्क्के, लित्तु मतु लिये, थ्यात्तु मतु थ्याये, व्हुतु मतु व्हले, स्वत्तु मतु स्वये, कत्तु मतु कये, पँतु मतु पने, थँतु मतु थने, भुँतु मतु भुने, थ्वात्तु मतु थ्वाये, सात्तु मतु साले, ह्त्तु मतु ह्ले, ह्ँतु मतु ह्ने

'तु'या अर्थय् 'न्ह्यलि–देतना'

(छगः आखःगु न्ह्यलि देतनाः छता हे ज्या तःक्वः जूगु क्यने दु ।)

फ फ स्वये, म्वे म्वे थाये, लि लि चिले, पि पि च्याये, ह् ह् तिये, दे दे तने, दे दे जाये, न्ह्य न्ह्य लुये, ध ध स्वाये, ह्व ह्व पुये, खे खे लने, लि लि पुये

'तु मतु'या अर्थय् θ'म'

(गुगुं छगः आखःगु न्ह्यलि देतना च्वंच्वंथाय् बा देतना तःथाय् हानं नं दुगंछि यायगु । उकिया लिउनेयागुलिइ न्ह्योने 'म' यानाः 'तु मतु'या अर्थ पिज्वेके दु ।

θ गनं गनं 'म' या थाय् 'मु' नं जुउ :– भ्वाभ्वा मुभ्वा, ख्वख्व मुख्व ।

देतना च्वंथाय्

ख्वाख्वा मख्वा त्याये, च्वेच्वे मच्वे धाये, धध मध चिये, छ्याछ्या मछ्या याये, भवाभवा मभवा याये, ख्वेख्वे मख्वे धाये, भःभः मभः न्हुये, फेफे मफे च्याये, घेघे मघे चुये, फ्कःफ्कः मफ्कः धाये, केके मके तुले, कक मक तुले, कक मक जिये, ध्वध्व मध्व पुये, दुदु मदु धाये, च्वेच्वे मच्वे धाये

देतना तःथाय्

फफ मफ स्वये, म्वेम्वे मम्वे च्याये, लिलि मालि चिले, दुदु मदु ज्याये, ग्वग्व मग्व तुले, व्हव्ह मव्ह पुये, बब मब स्वाये, धध मध स्वाये, स्वस्व मस्व चाये, बिबि मबि न्हुये

इत्यादिया अर्थय् खँग्वःया देतना

खँग्वः देतनेगु नेपाल भासाया थःपहःया दसु खः।
देतने वलय् न्ह्योनेया माआखः जक हिला वइ, वाआखः व हें तुं च्वना वइ। चिना आखः (य, व) तना वनी।

१. 'अ, ए' या 'आ' वा 'इ' जुयाः हिला वइ :-

कलः कालः वा किलः, न नि वा ना, मकः माकः वा मिकः, सल साल वा सिल, थलिं थालिं वा थिलिं, सलिं सालिं वा सिलिं; नये नाये वा निये, कने काने वा किने, ह्ने हाने वा हिने

२. 'आ' 'ओ' ('व' व 'चिना आखः' नं) 'इ' जुयाः हिला वइ :-

आ– जा जि, सा सि, पासा पिसा, ह्रासा ह्रिसा, भाजं भिजं
ओ– कोखं किखं, मोह्ः मिह्ः, दोहं दिहं, लोहं लिहं
व– क्वथा किथा, वँसि इँसि, वन इन, वल इल
चिना– क्यातु कितु, भयातु भ्रितु, त्वाकः तिकः, प्वाकः पिकः

३. 'अ आ, व' ताह्राल धाःसा (लिफुति (:) बा 'य्') हिला वइगु नं ताह्राकः जुइ :-

अः – अःखः ईखः, लः ली, कःसि कीसि, बःसि बीसि
आः – साः सि, भाः भी, क्वाः की, धाः धी, लाः ली
वः – ह्वः ह्री, भ्वः भ्री, स्वः सी, क्वः की, ब्वः बी
य् – कय्गू कीगू, थय् थी, भाय् भी, लाय् ली

४. 'इ'या 'आ' जुयाः हिला वइ :-

मि मा, किमि कामि, सितु सातु, म्हिते म्हाते, न्हिले न्हाले, मिखा माखा, मिसा मासा

५. 'उ'या 'आ' बा 'इ' जुयाः हिला वइ :-

लुखा लाखा बा लिखा, धुकू धाकू बा धिकू, पुखू पाखू बा पिखू, बुये बाये बा बिये, लुये लाये बा लिये

६. 'ई'या 'आय्' जुयाः हिला वइ :-

की काय्, ली लाय्, पी पाय्, जी जाय्, थी थाय्, सी साय्, मी माय्

७. 'ऊ'या 'आः' जुयाः हिला वइ :-

कू काः, धू धाः, लू लाः, मू माः, जू जा, तू ताः, भू भाः, दू दाः

८. चय्फुति (ं) दुगु आखः हिला वइ बलय् चय्फुति त्वना तुं वइ :-

अं - अं आं बा इं, कं कां बा किं, जंक्व जांक्व बा जिंक्व, लंच्व लांच्व बा लिंच्व

आं - आंला इंला, सांगु सिंगु, कां किं, फांगा फिंगा, द्यां दिं, स्वां सिं

इं - चिं चां, सिंच्व सांच्व, भिंगु भांगु, हिंग्वाः हांग्वाः मिं मां, छिंगु छांगु

उं - कुं कां, बा किं, छुं छां बा छिं, सुं सां बा सिं, गुंगू गांगू बा गिंगू

क्वचाल